

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Πρωτοπρεσβυτέρου Δημητρίου Β. Τζέρπου, *Ἡ Ἀκολουθία τοῦ Νεκρωσίου Εὐχελαίου κατὰ τὰ χειρόγραφα Εὐχολόγια τοῦ ἰδ' - ἰστ' αἰ. – Συμβολή στήν Ἱστορία καί τήν Θεολογία τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας, Ἀθήνα 2000, σχ. 24x16 ἐκ., σσ. 1 - 292.*

Τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Πρωτοπρεσβυτέρου π. Δημητρίου Τζέρπου, εἶναι ἡ ἐπὶ διδακτορία διατριβὴ αὐτοῦ, ποὺ ὑπεβλήθη στὸ τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ὁμοφώνως ἐνεκρίθη κατὰ τὴν σχετικὴν συνεδρίαν τῆς 25ης Νοεμβρίου 1998. Ὁ συγγραφεὺς ἀνεκρύχθη Διδάκτωρ μὲ τὸν βαθμὸν «Ἄριστα». Πρόκειται περὶ λαμπροῦ ἐρευνητικοῦ καὶ συνθετικοῦ ἔργου, ποὺ ἀποτελεῖ πρᾶγματι ἐξαιρετικὴ συμβολὴν εἰς τὴν Ἱστορίαν καὶ Θεολογίαν τῆς Λατρείας καὶ κατὰ ὑποδειγματικὸν καὶ ἀληθῶς πιλοτικὸν τρόπον προωθεῖ τὶς λειτουργικὰς σπουδὰς στήν Ἑλλάδα.

Μετὰ τὸν *Πρόλογον* (σσ. 11 - 12), τὸν πίνακα *Περιεχομένων* (σσ. 13 - 16) καὶ τὸν Πίνακα *Βραχυγραφῶν* (σσ. 17 - 18) ἀκολουθεῖ ἡ ἐκτενὴς *Εἰσαγωγή* (σσ. 19 - 30), στήν ὁποία ὁ συγγραφεὺς ἀφ' ἑνὸς παρουσιάζει τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν καὶ διαμόρφωσιν τῶν Ἀκολουθιῶν, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στοὺς νεκρούς, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς διατριβῆς προηγηθεῖσαν σχετικὴν ἀτελεῖ ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ὡς καὶ τὴν ἐπισήμανσιν τῶν πηγῶν, τῆς μεθόδου, τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς σημασίας τῆς μελέτης του.

Τὸ *Α' κεφ.* (σσ. 31 - 46), τὸ ὁποῖον εἶναι “γενικὴ θεώρησις τῆς ἀκολουθίας τοῦ Νεκρωσίου Εὐχελαίου”, ἀναφέρεται στὸ γενικὸν τελετουργικὸν σχῆμα καὶ στίς παραλλαγὰς του, ὅπως αὐτὰ περιέχονται στὰ ἔντυπα καὶ χειρόγραφα Εὐχολόγια, καὶ στὸν φερόμενον ὡς ποιητὴν τῆς Ἀκολουθίας Μητροπολίτην Ἀθηνῶν Νικόλαον τὸν Ἁγιοθεωδωρίτην (1166 - 1175).

Τὸ *Β' κεφ.* (σσ. 47 - 91) παρουσιάζει τόσον ἐξ ἐπόψεως ὕλης ὅσον καὶ εἰδολογικῶς “τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Νεκρω-

σίμου *Εὐχελαίου* καὶ τὴν προέλευσίν τους”.

Τὸ Γ κεφ. (σσ. 92 - 143), τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται στὶς «προϋποθέσεις ἐμφάνισης τῆς Ἀκολουθίας τοῦ *Νεκρωσίου Εὐχελαίου*», συσχετίζει αὐτὸ πρὸς τὴν τελευταίαν πρὸ τοῦ θανάτου μυστηριακὴν προετοιμασίαν τοῦ πιστοῦ καὶ τὸ συναρτᾷ πρὸς τὴν καταχρηστικὴν τέλεσιν τοῦ Μυστηρίου τοῦ *Εὐχελαίου* ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων καὶ πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ ἐλαίου κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν.

Τὸ Δ' κεφ. (σσ. 144 - 206), τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται «*Ἡ ἀκολουθία τοῦ Νεκρωσίου Εὐχελαίου ὡς ἐπιμνημόσυνη Ἀκολουθία καὶ ὁ ἰδιαίτερος χαρακτήρας τῆς*», ἀφ' ἑνὸς προβάλλει αὐτὴν “ὡς ἰλαστήρια προσφορά ἐλαίου ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων» καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν συσχετίζει τόσον πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῶν Πατέρων αὐτῆς ἐπὶ τοῦ κυρίου αἰτήματος τῆς προσευχῆς διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀμετανοήτως θανόντων, ὅσον καὶ πρὸς τὴν σχετικὴν κανονικὴν τάξιν.

Τὸ Παράρτημα (σσ. 207 - 256), ὑπὸ τὸν τίτλον «*Οἱ εὐχὲς τῆς Ἀκολουθίας τῆς Νεκρωσίου Ἀκολουθίας*», συντελεῖ στὴν ἀσφαλέστερη τεκμηρίωσιν τῶν θέσεων, οἱ ὁποῖες προβάλλονται στὰ τέσσερα κεφάλαια.

Ἡ “*Διατριβή*” κατακλείεται μὲ εὐστοχα “*Συμπεράσματα*” (σσ. 257 - 268), μὲ παράθεσιν πλουσιωτάτης ἑλληνικῆς καὶ ξένης «*Βιβλιογραφίας*» (σσ. 269 - 284) καὶ μὲ “*Πίνακα τῶν κυριωτέρων ὀνομάτων καὶ πραγμάτων*” (σσ. 284 - 289) καὶ μὲ δύο φωτογραφίες σελίδων χειρογράφου καὶ ἐντύπου, *Εὐχολογίου*.

Ὁ π. Δημήτριος Τζέρπος μὲ μεγάλη ἐπιμέλειαν, μὲ ἐξαιρέτον ἐρευνητικὸν ταλέντο, μὲ διαισθητικὸν χάρισμα συσχετισμοῦ πολυποικίλου πηγαίου ὕλικου καὶ μὲ ἀξιόλογη κριτικὴν καὶ συνθετικὴν ἰκανότητα ἀκολούθησε στὰ ἴχνη τῆς σχετικῆς πρὸς τὸ θέμα τῆς ἐρεύνης του χειρογράφου παραδόσεως. Βρῆκε τοὺς γενεσιουργοὺς παράγοντες, τῆς ἐξελιξέως τῆς σχετικῆς λειτουργικῆς πράξεως καὶ μὲ συγκριτικὴν χρῆσιν καὶ ἀξιοποίησιν παντοειδῶν ἄλλων λειτουργικῶν, ἀλλὰ καὶ ἀγιογραφικῶν, πατερικῶν, νομοκανονικῶν καὶ λοιπῶν σχετικῶν πληροφοριῶν ἔφερεν εἰς τὸ προσκῆνιον τοῦ ἐνδιαφέροντος μίαν παραθεωρημένην πτυχήν τῆς παλαιότερον ἰσχυροῦσης λειτουργικῆς πράξεως.

Ὁ συγγραφεὺς προχώρησε στὴν ἐρευνάν του μὲ ἄριστην κατὰ περίπτωση χρῆσιν τῆς καταλλήλου ἐπιστημονικῆς μεθόδου. Στὴν *Εἰσαγωγὴν* του σημειώνει σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «*Ἡ φύση καὶ ὁ σκοπὸς τῆς παρούσας ἐργασίας προσδιόρισαν καὶ τὴ μέθοδο πὺν χρησιμοποιήσα-*

με κατά τή διαπραγμάτευση τοῦ ἐν λόγῳ θέματος. Ἔτσι στοῦ πρώτου καί δεύτερου κεφάλαιο, ὅπως καί στοῦ παράρτημα τῆς ἐργασίας, ὅπου ἀντικείμενο τῆς μελέτης μας ἀποτελεῖ ἡ χειρόγραφη παράδοση τῆς Ἀκολουθίας, χρησιμοποιήσαμε τήν ἱστορικοφιλολογική μέθοδο. Στά ὑπόλοιπα ὅμως κεφάλαια χρησιμοποιήσαμε τήν ἱστορικογενετική μέθοδο, διότι ἡ Ἀκολουθία τοῦ Νεκρωσίμου Εὐχελαίου ἀποτελεῖ ἀντιπροσωπευτικό παράδειγμα λειτουργικοῦ φαινομένου, τοῦ ὁποίου τήν ἐμφάνιση προετοίμασε μιᾶ ὀλόκληρη σειρά λειτουργικῶν καί μὴ παραγόντων, τῶν ὁποίων μόνον ἡ ἱστορική παρακολούθηση τῆς γενετικῆς σχέσης καί ἐξέλιξής τους μπορεῖ νά ὀδηγήσει στήν ὀρθή κατανόηση τῆς Ἀκολουθίας» (σ. 28).

Ἀποτελεῖ ἀληθῶς δελεαστικὸν κίνητρον γιὰ τὸν ἀναγνώστην νά παρακολουθῆ τήν εὐστοροφίαν καί δεξιολογίαν μὲ τήν ὁποίαν ὁ π. Δημήτριος Τζέρπος συσχετίζει ἐπιτυχῶς παντοειδεῖς πληροφορίες καί καθιστᾷ φανερόν ὅτι ἡ Ἀκολουθία τοῦ Νεκρωσίμου Εὐχελαίου προέκυψε κυρίως ἀπὸ τὴν προοδευτικὴν συνειδητοποίησιν τοῦ ἀσυμβιβάστου τῆς φύσεως τοῦ Μυστηρίου τοῦ Εὐχελαίου πρὸς τὴν χρῆσιν αὐτοῦ γιὰ τοὺς κεκοιμημένους. Π' αὐτὸ τοῦτο ἐμφανίζεται ἐξελικτικῶς ὡς μία νέου τύπου ἐπιμνημόσυνη Ἀκολουθία. Ἡ Ἀκολουθία αὐτή, κατὰ μὲν τὴν τελετουργικὴν δομὴν τῆς ἀκολουθεῖ τὸ εἰδολογικὸν σχῆμα τῆς ἀκολουθίας τοῦ Μυστηρίου τοῦ Εὐχελαίου, ἐκ τοῦ ὁποίου καί προέρχεται, ἀλλὰ κατὰ τὴν κυρίαν θεολογικὴν τῆς ὑφὴν λειτουργεῖ ὡς ἰλαστήρια προσφορὰ ἐλαίου ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων πὸ ἐπινοήθηκε καί ἐφαρμόσθηκε στήν λειτουργικοπομπαντικὴν προᾶξιν ἀφ' ἑνὸς ὡς ἀναπλήρωμα ἢ καί σύμβολον τῆς πρὸ τοῦ θανάτου μυστηριακῆς προετομίας τοῦ πιστοῦ καί ἀφ' ἑτέρου ὡς ὑποκατάστατον ἢ μιᾶ ἐπὶ πλέον τῆς θείας Εὐχαριστίας ἰλαστικὴ προσφορὰ ὑπὲρ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν τῶν κεκοιμημένων, ἰδιαιτέρως δὲ τῶν ἀμετανοήτως θανόντων.

Ἄλλὰ τὸ ἐρευνητικὸν καί κριτικὸν περισκόπιον τοῦ συγγραφέως ἀνεῦρεν εὐστόχως καί ἄλλα γενεσιουργὰ αἷτια τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Νεκρωσίμου Εὐχελαίου. Τοιαῦτα εἶναι ἀφ' ἑνὸς ἡ «*αὐξημένη λειτουργικὴ δημιουργικότητα*» τοῦ παρελθόντος, στήν ὁποία ὀφείλεται καί ἡ δημιουργία «*εἰδικῆς εὐχῆς πὸν συνόδευε τὴν ἐπίχισον ἐλαίου ἐπάνω στοῦ λείψανου τοῦ ἐνταφιαζομένου νεκροῦ*», ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀποδέσμευσις τοῦ Μυστηρίου τοῦ Εὐχελαίου, ἐκ τῆς Θείας Λειτουργίας καί ἡ ἐξατομικευμένη τέλεσις του καί τρίτον, οἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς διαμορφώσεως αὐτοῦ «*ἐπισυμβαίνοντες μαζικοὶ αἰφνίδιοι*

θάνατοι ἐξ αἰτίας πολεμικῶν γεγονότων, λοιμικῶν ἀσθενειῶν καὶ φυσικῶν καταστροφῶν, οἱ ὅποιοι ἔθεται στὴν Ἐκκλησία πρὸς ἀντιμετώπιση τὸ ὄξυ ποιμαντικὸ πρόβλημα τῆς σωτηρίας ὅσων φεύγουν ἀπὸ τὴν ζωὴ ἀπροετοίμαστοι πνευματικά» (σ. 260).

Ἡ ὅλη ἔρευνα τοῦ συγγραφέως δεικνύει ὅτι ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἐπιμνημοσύνου Εὐχελαίου ἔχει λαϊκὴν κυρίως ἔμπνευσιν καί, στερουμένη ὁποιασδήποτε ἰδιαιτέρας πρωτοτυπίας, συναρτᾶται κατ' ἄμεσον τρόπον πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν καὶ χρῆσιν τόσοσ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Μυστηρίου τοῦ Εὐχελαίου, ὅσον καὶ τῶν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων λειτουργικῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Μ. Εὐχολογίου. Κατὰ τὴν ὀρθὴν ἐπισήμανσιν τοῦ π. Τζέρπου «ἀπὸ τὴν πολυμορφίαν, τὴν ὁποία παρουσιάζει ἡ ἀκολουθία αὐτὴ στὰ χειρόγραφα, συνάγεται ὅτι στὴ διαμόρφωσὴ τῆς ἐμπλέκονται περιοσότεροι ἀπὸ ἓναν ποιητὲς - συγγραφεῖς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους γνωστὸς εἶναι μόνον ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Νικόλαος ὁ Ἁγιοθεοδωρίτης» (σ. 261).

Ἡ ἀνωτέρω παρουσιαζομένη ἐξαίρετη ἐρευνητικὴ ἐργασία παρουσιάζεται μὲ πλῆθος ὑποσημειώσεων, οἱ ὁποῖες συναρτῶνται ὀργανικῶς πρὸς τὸ κείμενον χωρὶς νὰ διασποῦν τὴν ἐνότητα αὐτοῦ, καὶ μαρτυροῦν τὸν ἄριτον ἐπιστημονικὸν ἐξοπλισμὸν καὶ τὴν θαυμασίαν ἐνημέρωσιν τοῦ συγγραφέως στὸν χῶρον τῆς Λειτουργικῆς Ἐπιστήμης.

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξαρθῆ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπὶ διδασκτορία Διατριβῆ τοῦ π. Δημητρίου Τζέρπου, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἐκλεκτὰ δημοσιεύματά του τῶν τελευταίων μηνῶν, δέν μαρτυροῦν μόνον τὸν ἐξαίρετον ἐπιστημονικὸν καὶ θεωρητικὸν των χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ συναρτῶνται πρὸς σημερινὲς ζωτικὲς λειτουργικὲς ἀνάγκες, οἱ ὁποῖες πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθοῦν μὲ τὰ διδάγματα ἐκ τῆς ἐμπειρίας τοῦ παρελθόντος, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ ὅτι «ἡ πίεση τόσοσ τῶν ποιμαντικῶν ἀναγκῶν, ὅσον καὶ τῶν λαϊκῶν ἀντιλήψεων καὶ σννηθειῶν ἀποδεικνύεται μερικὲς φορὲς τόσοσ ἰσχυρὸς παράγοντας ἐξελίξεως καὶ διαμορφώσεως τῆς χριστιανικῆς λατρείας, ὥστε νὰ ἀνατρέπει καὶ αὐτὴν τὴν ἀρχαία καὶ καθολικὰ ἀποδεκτὴ ἀλήθεια ὅτι ὁ κανόνας τῆς προσευχῆς εἶναι κανόνας πίστεως» (σ. 262).

Ὁ συγγραφεὺς, ἀναφερόμενος εἰς τὸ «μεῖζον αἶτημα» τοῦ συγχρόνου ἐκκλησιαστικοῦ βίου περὶ τῆς λειτουργικῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἀνανεώσεως, ἐπισημαίνει μὲ παρρησίαν καὶ θάρρος, ὅτι ἡ μελέτη του ὑπογραμμίζει ἀφ' ἐνὸς «τὴν ἀνάγκη ἀνάπτυξης τῆς θεολογίας τῶν ἱερῶν μυστηρίων καὶ γενικὰ τῶν ἱερῶν τελετῶν τῆς Ἐκκλησίας μας

και τή συναγωγή τῶν ἀναλόγων συμπερασμάτων γιά τή σύγχρονη λειτουργικοπομαντική πράξη» και ἀφ' ἑτέρου “τὴν ἀνάγκη ἀποκάθαρσης τῶν λειτουργικῶν μας βιβλίων ἀπὸ ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, πὸν παρεισήλθαν σ' αὐτὰ σὲ περιόδους ἀμάθειας και παρακμῆς και ἐπισκευάζουν τὸν κύριο χαρακτήρα τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς λατρείας, ὡς κατεξοχὴν λατρείας λογικῆς (Ρωμ. 12, 1), πὸν τελεῖται ἐν πνεύματι και ἀληθείᾳ (Ἰωάν. 4, 24) γιά τὴ δόξα τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ και τὴν ἐν Χριστῷ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων” (σ. 29).

Χαίρομεν, διότι ὁ π. Δημήτριος Τζέροπος, μετὰ κάποιαν ἐκλειψίν του στὸν ἐπιστημονικὸν ὀρίζοντα, ὀφειλομένην στίς δεσμεύσεις του γιά τὴν λαμπρὰν ἐνοριακὴν και ποιμαντικὴν του δρᾶσιν και στίς ὑποχρεώσεις του στὴν ἀντικοβόλον πολυμελῆ κατ' οἶκον Ἐκκλησίαν του, τὴν ὀποίαν κοσμοῦν, ἐκτὸς τοῦ ἰδίου, και οἱ ἀναφερόμενοι στὴν Ἀφιέρωσι του βιβλίου Θεολόγος σύζυγός του Πολυτίμη και τὰ πέντε ἐκλεκτὰ παιδιὰ τους Βασίλης, Ἀλεξάνδρα, Ἀναστασία, Πέτρος και Φιλοθέη, παρουσιάζεται σήμερον ὡς ἐξαιρετος, παραγωγικὸς και πολὺ ἐλπιδοφόρος λειτουργιολόγος, ἀνταποκρινόμενος στίς προσδοκίες τῶν διδασκάλων του, οἱ ὀποῖοι εἶχαμε ἐκτιμῆσει τὸ λαμπρὸ ἐπιστημονικὸ δυναμικὸ του. Ἐνθυμοῦμαι, ὅτι πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ὁ διαπρεπὴς φίλος γερμανὸς λειτουργιολόγος Καθηγητῆς Baltasar Fischer (Λειτουργικὸν Ἰνστιτοῦτον Trier Γερμανίας) μοῦ εἶχε γράψει γιά τὸν μετεκπαιδευόμενον τότε στὴν Γερμανίαν νεαρὸν Τζέροπον: «*Εἶμαι ἐξ αὐτοῦ πολὺ ἱκανοποιημένος (sehr zufrieden)*».

Ἐπιβάλλεται στὸ τέλος νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἡ Διατριβὴ τοῦ π. Δημητρίου Τζέροπου ἐκδόθηκε μετὰ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ ἰδίου και χορηγίαν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἡλείας στὴν σειρὰν “*Λατρειολογήματα*” (ἀρ. 1) τοῦ Ἰδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας. Ὁ Διευθυντῆς τοῦ Ἰδρύματος αὐτοῦ Καθηγητῆς Γρηγόριος Θ. Στάθης σὲ “*Προσημείωση*” (σ. 7 - 8) σημειώνει ἐκτὸς τῶν ἄλλων τὰ ἐξῆς: «*Κατὰ τὸν σχεδιασμὸ τῶν νέων δραστηριοτήτων (τοῦ IBM)... προέκυψεν ἡ ἀνάγκη συντάξεως μιᾶς ἀκόμη σειρᾶς ἐκδόσεων, ἀρμόδιας νὰ στεγάσει Διατριβές και εἰδικές μελέτες ἐπὶ συγκεκριμένων θεμάτων τῆς ὀρθοδόξου λατρείας και τῆς ἐπιστήμης τῆς Λειτουργιολογίας, ἀλλὰ και λησμονημένες ἢ παραμελημένες βυζαντινές Ἀκολουθίες τῶν δύο τυπικῶν Μοναχικοῦ και Κοσμικοῦ, κατὰ ψαλτικὴν ἀποκατάστασιν...*» (σ. 7).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Παναγιώτου Ν. Σιμωντᾶ, *Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου, Έρευνητική Έρευνα εἰς τὸ κείμενον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαίων ἑλληνικῶν μεταφράσεων, Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ "Θεολογία", Ἀθήναι 1999, σχ. 24x16 ἐκ., σσ. 1 - 392.*

Τὸ ὡς ἄνω ἔργον, τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς Καθηγητὴς κ. Παναγιώτης Σιμωντᾶς ἀφιερώνει εἰς τοὺς ἔγγονοὺς του Νικηφόρον καὶ Παναγιώτην Β. Φιδετζῆν, εἶναι νέος καρπὸς σημαντικοῦ, μακροῦ, ἐρευνητικοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ ὑποδείξῃ ὁδὸν ἀντιμετώπισεως τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τῶν Ἑβδομήκοντα (Ο'), ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ἐπίσημον Βίβλον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, παρουσιάζει πολλὰς ἐμφανεῖς διαφορὰς καὶ ἀποκλίσεις ἐκ τοῦ πρωτοτύπου μασωριτικοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου. Παλαιότεροι καρποὶ τῆς ἐρευνητικῆς αὐτῆς ἐργασίας τοῦ κ. Σιμωντᾶ εἶναι διάφοροι ἑβραϊολογικαὶ καὶ παλαιοδιαθηκικαὶ μελέται, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν τὰς ἑξῆς: *Τὸ ἑβραϊκὸν deber ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Ο'* (Θεσσαλονίκη 1964) – *Τὸ χωρίον Β' Βασιλειῶν 24, 15 κατὰ τὸ κείμενον τῶν Ο'* (Ἀθήναι 1965) – *Αἱ ἀμετάφραστοι λέξεις ἐν τῷ κειμένῳ τῶν Ο'* (Θεσσαλονίκη 1969) – *Κριτικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ Γ' Βασιλειῶν 11, 19* (Ἀθήναι 1986) – *Ἀμετάφραστοι λέξεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς τὰς ἀρχαίας μεταφράσεις Ἀκύλα, Θεοδοτίωνος καὶ Συμμάχου* (Ἀθήναι, 1992) – *Νικῆτα Σεΐδου, Σύνοψις τῆς Ἁγίας Γραφῆς κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 483 κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Εἰσαγωγή - Κείμενον - Σχόλια* (Θεσσαλονίκη 1984 - Βραβεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

Ἡ ἐνταῦθα παρουσιαζόμενη τελευταία ὀγκώδης ἐργασία τοῦ κ. Σιμωντᾶ, ἡ ὁποία εἶναι Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ "Θεολογία" (τεῦχος Α - Β' τοῦ ἔτους 1977 ἕως τεῦχος Β' - Γ' τοῦ ἔτους 1999), εἶναι προϊόν ἐπιμόχθου ἐργασίας καὶ πραγμάτων "παλαιοῦ ἐρευνητικοῦ σχεδίου" (σ. 7), συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον ἐρευνῶνται πολυάριθμοι περιπτώσεις ἀποδόσεως ἐπὶ μέρος παλαιοδιαθηκικῶν λέξεων ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Πρόκειται περὶ χιλίων πεντακοσίων περίπου τοιούτων περιπτώσεων, κατὰ τὰς ὁποίας τρεῖς ἐπιφανεῖς μεταφρασταὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα, ἤτοι οἱ Ἀκύλας, Θεοδοτίων καὶ Σύμμαχος, ἀπέδωσαν ἰσαριθμούς ἑβραϊκὰς λέξεις, αἱ ὁποῖαι μάλιστα δὲν ἀπαντῶνται, παραλλήλως καὶ εἰς τὸ κείμενον τῶν Ο'. Ὡς σημειοῖ ἐν τοῖς «Προλεγόμενοις» ὁ συγγραφεὺς, «πολλοὶ ἀπὸ τὰς σπανίας αὐτὰς λέξεις, τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦν οἱ τρεῖς μεγάλοι

μεταφρασταί πρὸς ἀπόδοσιν τῶν ἀντιστοιχῶν ἑβραϊκῶν, εἶναι λίαν ἔως ἐξαιρετικῶς δυσχερεῖς, τινὲς μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἀγνοοῦνται ὑπὸ τῶν πλείστων ἀκόμη καὶ μεγάλων λεξικῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης» (σ. 10).

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ὀγκῶδες ἔργον τοῦ κ. Σιμωνῆ μετὰ τὰ “Προλεγόμενα” (σσ. 9 - 14), τὸν Πίνακα τῶν χρησιμοποιηθεισῶν “Συντομογραφιῶν” (σσ. 14 - 15) καὶ τὸν Πίνακα “μεταγραφῆς τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου” (σ. 15) – παρουσιάζει εἰς 332 ὀλοκλήρους σελίδας “τὸ ἐρευνηνόμενον ὑλικόν” (σσ. 16 - 347), διὰ νὰ παραθέσῃ ἐν συνεχείᾳ “Επιλογικὰ Συμπεράσματα” (σσ. 348 - 349), “Πηγὰς καὶ Βοηθήματα” (σσ. 350 - 352), “Πίνακα χωριῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης” (σσ. 353 - 378), Πίνακα “Δημοσιευμάτων Παναγιώτου Σιμωνῆ” (σσ. 379 - 391) καὶ “Πίνακα Περιεχομένων” (σ. 392).

Ἡ ἐπιμελεστάτη ἔρευνα τοῦ συγγραφέως ἀπέδειξεν ὅτι οἱ σπουδαῖοι τρεῖς μεταφρασταί, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι προκαλοῦν σοβαροῦς προβληματισμοὺς εἰς τὴν ἔρευναν, εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων συμβάλλονται “εἰς τὴν διακρίβωσιν τῆς πραγματικῆς ἐννοίας τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου, ἀκόμη καὶ ὅταν τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως δυσχερές. Τὸ ἀποδίδουν δὲ γενικῶς μετ’ ἐπιτυχίας, πολλάκις ἐπακριβῶς, εἷς τινὰς περιπτώσεις παρεμφερῶς καὶ παραπλησίως, καὶ ἄλλοτε τὸ προσεγγίζουσι αἰσθητῶς ἢ ἐλαφρῶς μόνον, ἐνῶ κάποτε ἀπομακρύνονται ἀπὸ αὐτό»” (σ. 348).

Ὁ μὴ εἰδικὸς ἀναγνώστης, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ κρίνῃ τὴν ἔννοιαν τῶν ἐρμηνευομένων ἑβραϊκῶν λέξεων ἢ ἐκφράσεων, εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμῆσῃ τὴν ἰκανότητα τοῦ συγγραφέως περὶ τὴν χρῆσιν τῆς ὀρθῆς μεθολοδογίας πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ του. Οὕτως εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ ἔρευνά του πιστοποιεῖ, ὅτι συνήθως οἱ τρεῖς μεταφρασταί συμφωνοῦν πρὸς τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον καὶ δὲν ἀκολουθοῦν τοὺς Ἑβδομήκοντα (Ο') (βλ. λ.χ. τὰ λήμματα “ἀπωθεν”, “διαβαστάζω”, “κρουνησιμός”). Ἐνίοτε ἀπομακρύνονται ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ καὶ προσεγγίζουσι τοὺς Ο' (βλ. λ.χ. τὰ λήμματα “ἀχορτασία”, “μετεωρῶ”, “ρινώκερωσ”, ἐνῶ ἄλλοτε συμφωνοῦν πρὸς ἀμφοτέρω τὰ κείμενα (βλ. λ.χ. τίς λέξεις “ἄχραντος” “ἐπιγαμβρευτής”, “κεραύνιος”) ἢ ἀπομακρύνονται ἐξ ἀμφοτέρων τούτων (βλ. λ.χ. τὰ λήμματα “ἰκετικός”, “περιηχῶ”, “φρόνησις”). Γενικῶς δὲ ἀποδεικνύεται, ὅτι ὅταν τὸ ἑβραϊκὸν εἶναι δυσνόητον, καθίσταται σαφέστερον διὰ τῆς ἀποδόσεώς του ὑπὸ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος μεταφραστῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ὅπου καὶ ἡ μετάφρασις τῶν Ο' δὲν εἶναι σαφής, μὴ ἀποδίδουσα ἰκανοποιητικῶς τὸ ἑβραϊκόν

πρωτότυπον, ἀποσαφηνίζεται πολλάκις ἐκ τοῦ κειμένου τῶν ἰδίων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίστανται προφανῆς ἡ σπουδαιότης καὶ χρησιμότης τῆς ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ κ. Σιμωνῆ ἀποτεθησαυρισμένης ἐρεύνης ὡς ἐνὸς ἐπὶ πλέον μέσου διὰ τὴν πληρεστέραν κατανόησιν διαφόρων χωρίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, «*τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ ἐρευνητής, παραλλήλως πρὸς τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον καὶ τὴν μετάφρασιν τῶν Ο', ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του καὶ τὰς μεταφράσεις τῶν Ἀκύλα, Θεοδοτίωνος καὶ Συμμάχου, πρὸς τὰς ὁποίας χειραγωγεῖται διὰ τῶν ἐρευνηθεισῶν ἐνταῦθα ἐπὶ μέρους λέξεων, διασαφηνίζει δὲ δι' αὐτῶν δυσχερῆ βιβλικὰ κείμενα καὶ ἐπιχέει φῶς εἰς ὑφιστάμενα προβλήματα τῆς ἐρμηνείας αὐτῶν*» (σ. 349).

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξαρθῇ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀναγνώστης, – διὰ τοῦ εἰς τὸ τέλος τῆς ἐργασίας παρατιθεμένου μακροῦ Πίνακος χωρίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (σσ. 353 - 378) – , εὐρίσκει ἀκόπως πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐρμηνευθέντα πολυάριθμα παλαιοδιαθηκικά χωρία, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν ἐρμηνευτικὰς δυσχερείας.

Εἰς ἓν οἰκοδόμημα δὲν εἶναι ὄρατὰ τὰ θεμέλια αὐτοῦ, ἀλλ' αὐτὰ ἔχουν τὴν ἰδίαν ἢ καὶ μεγαλυτέραν ἀξίαν ἢ τὸ λογικὸν ὄρατὸν οἰκοδόμημα. Τοιαύτην θεμελιακὴν ἀξίαν ἔχουν πολλοὶ τομεῖς τῆς ἱστοριοφιλολογικῆς ἐρεύνης, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν δημιουργικὴν ἀκτινοβολίαν ἀλλὰ θέτουν τὰ θεμέλια τῆς περαιτέρω ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ἢ ὁποῖα θεμελιούται ὑπ' αὐτῶν. Παρομοίαν θεμελιακὴν ἀξίαν διὰ τὸν ἐρμηνευτικὸν κλάδον τῆς Θεολογίας ἔχει ἡ ἐρευνα τοῦ κ. Σιμωνῆ, ἢ ὁποῖα δι' αὐτὸ ἔχει ἰδιαίτερον μυστικὸν θέλημα, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶναι φανερὸν γοητεύει τὸν συγγραφέα. Ὁ κ. Σιμωνῆς, κατὰ ἀξιέπαινον τρόπον στρέφει τὸ ἐρευνητικὸν του ἐνδιαφέρον εἰς τὰ θεμέλια τοῦ Ἑρμηνευτικοῦ - Βιβλικοῦ Κλάδου τῆς Θεολογίας καὶ μὲ ἐπιμέλειαν, μόχθον καὶ λίαν ἐπιτυχῆ χρῆσιν τῶν γραμματικῶν, ἱστοριοφιλολογικῶν καὶ ἱστοριοκριτικῶν μεθόδων τῆς ἐρεύνης δίδει ἀξιόλογα δείγματα διανοίξεως τῆς ὁδοῦ πρὸς περαιτέρω ἐρεύνας συναρτωμένας πρὸς τὸν ὡς ἄνω κλάδον. Πρόκειται τῷ ὄντι περὶ ἐξαιρετοῦ ἐρευνητικῆς ἐργασίας καὶ περὶ ἀξιολογωτάτου, ἐξ ἐπόψεως εἰδωλογικῆς, ἔργου.

Ἄς σημειωθῇ ἐπὶ πλέον, ὅτι ὁ κ. Σιμωνῆς ἐπισημαίνει καὶ τὰς προσωπικὰς γλωσσικὰς του προτιμήσεις, τονίζων ὅτι προτιμᾷ «*καθαρὰν νεοελληνικὴν γλῶσσαν (ἀπηλλαγμένην ἀκροτήτων, ἐμπλουτισμένην δὲ καὶ μὲ ἀπλοῦς γλωσσικὸς τύπος), ὡς προσιδιάζουσαν εἰς σύγχρονον ἐπιστημονικὸν θεολογικὸν σύγγραμμα*» (σ. 13).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Π. Β. Πάσχου, *Λόγος και Μέλος, Είσαγωγή στην Βυζαντινή-λειτουργική Ύμνογραφία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Α' τόμος: Προ-εισαγωγικά (Ύμναγιολογικά κείμενα και Μελέτες, 6), Ἐκδόσεις «Ἄρμος», σελ. 277.*

«Ἡ βυζαντινή-ὕμνογραφία, πέρα ἀπὸ τὴν ὅποιαν ἀξία τῆς τὴν ποιητικῆ, εἶναι κυρίως λειτουργικὴ τέχνη, ἡ ὁποία ἐκφράζεται πάντοτε μὲ τὸν λόγο καὶ τὸ μέλος, δηλαδὴ τὸν ποιητικὸν λόγο καὶ τὴ μουσικῆ, πὺν ἐδῶ εἶναι ἡ βυζαντινὴ, δηλαδὴ καθαρὰ Ἑλληνικὴ. Τὸ θεῖον καὶ ἄρητον κάλλος λόγου καὶ μέλους τῆς βυζαντινῆς ὕμνογραφίας δὲν σταματᾷ στὴν αἰσθητικῆ, ἀλλὰ διακονεῖ στὴ λειτουργικῆ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ στὴ σωτηρία τῶν ψυχῶν. Αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ ὑπηρετήσῃ, μέσα στὴν ἐλευθερία τῶν προσωπικῶν του ἐμπνεύσεων, κάθε γνήσιος ἐκκλησιαστικὸς ποιητῆς –εἴτε εἶναι μελωδὸς εἴτε ἀπλὸς ὕμνογράφος–, ὁ ὁποῖος γνωρίζει τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου πὺν σώζει.

Στὸν Τόμο τοῦτο –καθὼς καὶ σὲ ὅλο τὸ ἔργο *Λόγος καὶ Μέλος*–, δὲν ἐξετάζονται ἄλλα βυζαντινὰ ποιήματα, παρὰ μονάχα τὰ λειτουργικά, ὅσα δηλαδὴ ἔχουν μουσικὴ-μέλος καὶ ψάλλονται στὴ θεία λατρεία, σὲ τακτικὲς ἢ ἔκτακτες Ἀκολουθίες. Ἐξετάζονται τὰ ὕμνογραφικὰ εἶδη ὡς λόγος, ἀλλὰ μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι ἔχουν γραφεῖ μὲ τὴ μουσικῆ (εἴτε πάνω σὲ προηγουμένα μουσικὰ πρότυπα), γιὰ νὰ ψάλλονται. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀριστουργηματικοῦ ὕμνογραφικοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖο θαυμάζουν ἐσχάτως ὄχι μόνο οἱ Ὁρθόδοξοι μὰ καὶ οἱ ἀλλόδοξοι Χριστιανοί, προϋποθέτει ἀρμονικὸν ὑμέναιο τέλειου ποιητικοῦ λόγου μὲ κατανκτικὸ ἐκκλησιαστικὸ μέλος, πὺν τονίζει καὶ ὑπογραμμίζει τὰ πνευματικὰ στοιχεῖα τοῦ λόγου, τὰ ὁποῖα –μὲ τὴν μυσταγωγικὴ καὶ ἀναγωγικὴ ἀρετὴ τῆς ἀγγελικῆς μουσικῆς– ἀνεβάζουν τὴν ψυχὴ σὲ ἄλλους κόσμους μυστικὸς καὶ οὐρανὸς λυτρωτικὸς».

Τὰ δύο αὐτὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν πρόλογο τοῦ κρινομένου ἔργου τοῦ ἐκλεκτοῦ συναδέλφου κ. Π. Β. Πάσχου ὀριοθετοῦν μὲ σαφήνεια τόσο τὴν ἔκταση ὅσο καὶ τὸ περιεχόμενο καὶ τὴν λειτουργικότητα τῶν ὕμνογραφικῶν κειμένων.

Ἡ Βυζαντινὴ καὶ Μεταβυζαντινὴ Ὑμνογραφία καθυστέρησαν πολὺ νὰ ἀναγνωρισθοῦν ὡς ἐπιστῆμες τῆς Θεολογίας καὶ τῆς Φιλολογίας καὶ νὰ γίνουν ἀντικείμενον ἰσάξιας ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, τόσο στὴν Εὐρώπη ὅσο καὶ στὴν Χώρα μας. Εἶναι εὐτύχημα πὺν ὁ κ. Πάσχος ἀπεφάσισε νὰ μᾶς δώσῃ τὸν Α' τόμο, ἔστω, τῆς Ὑμνογραφίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, διότι, τὸ γε νῦν ἔχον, εἶναι ὁ μόνος ἀρμόδιος

πρὸς τοῦτο ἐρευνητῆς. Γνωρίζει τὸν «ἔλληνα» ἐκκλησιαστικὸν καὶ θεολογικὸν λόγο ἐξ ἴσου καλὰ ὅσο καὶ τὴν λειτουργικὴν πράξιν καὶ τὸ μέλος, πού τὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα ἔχουν περιενδυθῆ. Εἶναι ὁ ἴδιος εὐαίσθητος ποιητῆς καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐμπεδώσῃ τὴν ὀρθὴν ἀντίληψιν, ὅτι τὰ λειτουργικὰ κείμενα τῆς Ἐκκλησίας μας εἶναι ποιητικὰ καὶ ὡς ποιητικὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζονται. Ἔτσι ἐλπίζεται νὰ παύσῃ νὰ ὑφίσταται τὸ ἐπιστημονικὸν παράδοξον νὰ συνεχίζει καὶ σήμερα ἀκόμη ὁ ποιητικὸς λειτουργικὸς λόγος, μὲ τὸ μέλος ἀρρηκτα συνδεδεμένος, νὰ τυπώνεται στὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας μας ἀπλῶς ὡς πεζὸς λόγος.

Πὰ τὸν προσεκτικὸν ἀναγνώστη τοῦ βιβλίου «Λόγος καὶ Μέλος» διευκρινίζονται νόμοι καὶ κανόνες κεφαλαιώδους σημασίας, πού ἐτάλανισαν κατὰ τὸ παρελθὸν τοὺς μελετητὰς τῆς Ὑμνογραφίας τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἔτσι π.χ. σήμερα μποροῦμε νὰ λέμε ὅτι ἡ θρησκευτικὴ ποίησις διακρίνεται ἀπὸ τὴν Λειτουργικὴν Ποίησις, καθ' ὅσον ἡ μὲν πρώτη εἶναι «προσωπική», ἀφορᾷ δηλ. τὸν ἴδιον ποιητὴ-πιστό, καὶ ἐπὶ πλέον εἶναι γραμμὴν σὲ ἀρχαῖα μέτρα, ἐνῶ ἡ λειτουργικὴ ποίησις εἶναι ὑπόθεσις τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῆς Ἐκκλησίας, ἐπὶ πλέον δὲ εἶναι γραμμὴν στὰ νέα μέτρα, πού εἶναι ρυθμοτονικὰ καὶ ὁ λόγος τῆς εἶναι ἀρμονικὰ συνυφασμένος μὲ τὸ μέλος· μὲ ἄλλα λόγια, τὰ πρῶτα ἀναγινώσκονται, ὄχι κατ' ἀνάγκην στὰ λειτουργικὰ βιβλία, ἐνῶ τὰ δεύτερα ψάλλονται.

Αὐτὲς οἱ ἀπλὲς σήμερα ἀλήθειες ἀπησχόλησαν ἐπὶ μακρὸν τοὺς φιλολόγους καὶ θεολόγους, πού ἀναζητοῦσαν στὴν ποίησιν τὴν λειτουργικὴν (ὑμνοὺς, κανόνες) μέτρα ἀρχαῖα καὶ ἀναλόγως προέβαιναν σὲ κριτικὰς ἐκδόσεις, κατακερματίζοντας τὰ πηγαῖα πρωτότυπα κείμενα προκειμένου νὰ τὰ προσαρμόσουν στὰ γνωστὰ μέτρα τῆς κλασσικῆς ποιήσεως.

Σ' ἓνα βιβλίον πού ἀπευθύνεται στοὺς πολλοὺς καὶ ἰδιαίτερα στὴν σπουδάζουσα νεολαία περιμένει νὰ βρεῖ κανεὶς ἀκριβολόγον ἐπιστημονικὴν διευρεύνησιν καὶ σαφῆ καὶ εὐληπτό ἐρμηνευτικὸν λόγο. Καὶ τίς δύο αὐτὲς ἀπαιτήσεις τίς ἱκανοποιεῖ στὸ ἔπακρον ὁ ἐκλεκτὸς συγγραφεύς. Οἱ ὅροι πού χρησιμοποιοῦνται κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματος εἶναι πολλοὶ καὶ γιὰ τοὺς πολλοὺς ἀναγνώστες χρήζουν ἰδιαίτερας ἐπεξηγήσεως. Αὐτὴν τὴν ἀνάγκην τὴν ὑπηρετεῖ εὐστοχα ὁ κ. Πάσχος μὲ τὴν εἰδικὴν ἀνάλυσιν τῶν ὄρων πού κάνει στὰ ἀντίστοιχα κεφάλαια τοῦ βιβλίου του. Ἡ διαίρεσις τοῦ ἀναληφθέντος ἔργου σὲ τέσσερις μακροχρόνιες περιόδους (Α', α'-δ' αἰ., Β', ε'-ζ' αἰ., Γ', κ'-ια' αἰ., καὶ

Δ', ιβ'), σήμερα είναι αρκετά ικανοποιητική, αν αναλογισθῆ, κανείς τὴν μεγάλη χρονική περίοδο (20 αἰώνων) καὶ τις ἐγγενεῖς δυσκολίες ποὺ γεννῶνται στὸν καθορισμὸ τῶν περιόδων βάσει πολυπλόκων κριτηρίων. Χρησιμώτατο, τέλος, κρίνεται τὸ ἐν εἶδει παραρτήματος III, IV, V, ὅπου ἐκδίδονται «ὑμνογραφικὰ κείμενα», δείγματα «ἐρμηνευτικῶν προσεγγίσεων», καὶ δύο παλαιότερα δημοσιεύματα τοῦ ἰδίου, σχετικὰ μὲ τὸν ὅλον πρόβλημα.

Τὸ ἀναληφθὲν ἔργον εἶναι μέγα, πολύμοχθον καὶ δυσδάμαστον. Εὐχόμεθα ὑγείαν καὶ δύναμιν στὸν κ. Πάσχον, ὥστε νὰ προχωρήσῃ στὴν ἐπίτευξη τοῦ ἀναληφθέντος ἐγχειρήματος, τὴν ὀλοκλήρωση δηλονότι καὶ τῶν ἄλλων τόμων, κατὰ τὴν ἐκθεση τῶν περιεχομένων τοῦ κρινομένου ἔργου.

Ἴδου ἀνάγλυφος ἡ εἰκόνα τοῦ βιβλίου, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων:

Πρόλογος. I. ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ. Α'. α. Ὅρισμός, β. Διαίρεση, γ. «Ἡ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις». 1. Ὑμνογραφικοὶ ὄροι, 2. Τὰ σπουδαιότερα βιβλία τῆς Ἐκκλησίας. Β'. α. Προσευχή καὶ ποίηση, β. Ἑβραϊκὴ ποίηση, γ. Τὸ Ψαλτήριον, δ. Ἀρχές τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνογραφίας. Γ'. α. Περιεχόμενον καὶ χαρακτήρας τῶν χριστιανικῶν ὕμνων, β. Ὁρθόδοξη πίστις, ἁμαρτία, ἐσωτερικὸς ἀγώνας τοῦ χριστιανοῦ, γ. Θρησκευτικὴ καὶ λειτουργικὴ ποίηση. Ἡ προσωπικὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἔκφρασις, δ. Ποίηση καὶ μέλος. Δ'. Γλῶσσα καὶ μετρικὴ τῶν λειτουργικῶν ὕμνων. α. Ἡ γλῶσσα, β. Ἡ μετρικὴ τῶν λειτουργικῶν ὕμνων. Ε'. Ἐκδόσεις καὶ Συλλογές. Πηγές καὶ βοηθήματα.

II. ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'. Πρώτη Περίοδος (α-δ' αἰ.). Α'. Ἀπὸ τὴν βιβλικὴν ποίηση στὴν τονικὴ ρυθμοποιῖα. 1. α. Πρώιμα «ὑμνογραφικὰ κείμενα», β. Πατερικὸς ρυθμικὸς λόγος, γ. Εὐχαριστιακοὶ καὶ ἄλλοι ἀρχαιοχριστιανικοὶ ὕμνοι. 2. Χριστιανικὲς ἀντιδράσεις στὴν αἵρετικὴ ὑμνογραφικὴ δραστηριότητα.

III. ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ. Α'. Ἀωνύμου, Ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος. Β'. Ρωμανοῦ Μελωδοῦ: α) Κοντάκιον εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν, β) Στιχηρὰ Χριστουγέννων. Γ. Γαβριὴλ ὑμνογράφου, Κοντάκιον προεόρτιον Θεοφανείων. Δ'. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Κανὼν Ἰαμβικὸς εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν. Ε'. Ἀνδρέου Κρήτης, Κανὼν εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον. ς'. Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμᾶ, Κανὼν εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου. Ζ'. Ματθαίου Βλάσταρη: α) Εἰς τὴν ἑβδομάδα τῆς Πεντηκοστῆς (Στιχηρὰ), β) Εἰς τὴν ἑβδομάδα τῆς Σαμαρείτιδος (Μακαρισμοί). Η'. Ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, Κανὼν εἰς τὸν ὄσιον Συμεῶν

τὸν Νεόν Θεολόγον. Θ'. Μοναχοῦ Γερασίμου Μικραγιαννανίτου, Κανὼν ἐπὶ τῇ χιλιετηρίδι τῆς ἱεραῆς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας. Γ. Ἀθανασίου ἱερομονάχου Σιμωνοπετρίτου, Κανὼν εἰς τὸν ὄσιον Σιλουανὸν τὸν Ἀθωνίτην.

IV. ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ. Α'. Μιχ. Παπαγεωργίου, Εἰς τὸ «Θέσπιν κατεβρόνστησεν». Β'. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Εἰς τὸν κανόνα τῆς Γεννήσεως (τοῦ ἁγ. Κοσμά), Γ. Π. Β. Πάσχου, Εἰς δογματικὸν Θεοτοκίον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Δ'. Εἰς τὸν Μ. Κανόνα τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου Κρήτης. Ε'. Εἰς τὴν ἀ' Στάσιν τοῦ Ἀκαθίστου. ς'. Εἰς τὸ τροπάριον τῆς Κασσιανῆς.

V. ΕΠΙΜΕΤΡΟ. Α'. Ἀγιότης καὶ ποίησις. Β'. Ὁρθοδοξία καὶ Λογοτεχνία (ἀπὸ τὸ Βυζάντιο στὸν Νέο Ἑλληνισμό).

Εὔρετήριο τῶν ἀξιομνημονεύτων.

ΑΘΑΝ. Δ. ΚΟΜΙΝΗΣ

Phronema 14 (1999), *Annual Review of St. Andrew's Greek Orthodox Theological College, Sydney, Australia*, pp. 94, *Icons, Pictures*.

Φρόνημα 14 (1999), Ἔτησίᾳ Ἐκδοσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀρθοδόξου Κολλεγίου τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου, Σύδνεϋ, Αὐστραλία, σελίδες 94, Εἰκόνες, Φωτογραφία.

Δημητρίου, Ἀθανασοῦ, Κύριον Ἄρθρον, σ. 1.

Γίνεται ἀναφορὰ εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ ἐπὶ μίαν 14ετίαν ἑλληνικοῦ ὀρθοδόξου κολλεγίου τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου (1986), εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἐτησίου περιοδικοῦ αὐτοῦ: ΦΡΟΝΗΜΑ 1 (1986) - 14 (1999) καὶ τὴν ἐπὶ μίαν 5ετίαν προσφορὰν ὑπηρεσίας ὡς ἐκδότου εἰς τὸ περιοδικὸν τοῦτο.

Τὸ παρὸν τεῦχος εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸ θέμα τοῦ Γνωστικισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον συνεδρίου εἰς τὸ κολλέγιον, τὴν Δευτέραν 2 Φεβρουαρίου 1998 (ἡμερίδα). Ἴδε ΦΡΟΝΗΜΑ 13 (1998) 97-98. Διοργανωτῆς τούτου ὁ μοναχός, καθηγητῆς Θεμιστοκλῆς Ἀ. Ἀδαμόπουλος. Εἶναι μία τακτικὴ, πὺν ἐφαρμόζεται κατὰ διαστήματα κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ τούτου.

Αἱ βιβλιοκρισίαι καλύπτουν θέματα τοῦ μοναχισμοῦ.

Αὐστραλίας Στυλιανοῦ (Χαρκιανᾶκη), “Ἄς Ἀκουσθῆ καὶ ἡ Ἄλλη Πλευρά”, σελίδες 2-4.

Ἄρθρον εἰσηγητικὸν εἰς τὴν ἡμερίδα καὶ τὸ ἀνὰ χεῖρας τεῦχος. Γί-

νεται μνεία τοῦ συνεδρίου περὶ τοῦ Γνωστικισμοῦ καὶ λόγος διὰ τὰς ἐπιδράσεις τοῦ συστήματος τούτου ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς διδασκαλίας.

Βρεσθένης (Ἀμερικῆς) Δημητρίου (Τρακατέλλη), “Ὁ Μακάριος Εὐγνωστος”.

Ἐνα Κείμενον Ἄξιον Μελέτης, σελίδες 5-17.

Τὸ ἔργον αὐτὸ ἀνήκει εἰς τὸν Κώδικα Γ' τοῦ Νάγκ Χαμμαντί.

Ἰουδῆθ Μ. Lieu, “Ἡ Φύσις καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Δυναρχίας εἰς τὰ Ἰωάννεια Κείμενα”, σελίδες 18-28.

Ματζέλλας Φραντζμανν, “Διπλοῦς Συλλογισμὸς: Ἡ Κοινότης καὶ ὁ Σωτῆρ εἰς τὰ Κείμενα τοῦ Νάγκ Χαμμαντί”, σελίδες 29-44.

Ἄντουανέττας Κόλλινς, “Ἡ Δυναρχία εἰς τὸ (70) Βιβλίον τῆς Γενέσεως”, σελίδες 45-52.

Ἄλάννας Νόμπς, “Ὁ Γνωστικισμὸς καὶ οἱ Ἑλληνικοὶ Πάπυροι ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον”, σελίδες 53-59.

Βιβλιοκρισία ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου.

Ἰεροθέου (Βλάχου), Δημητρίου Ἀ. Ἀθανασοῦ καὶ Δημητρίου Καρέλλα, σελίδες 60-76.

Νέα τοῦ Κολλεγίου, “Νέα τοῦ 1999”, σελίδες 77-83.

Χειροτονία

Ἐναρξίς Μαθημάτων τοῦ 14ου Ἔτους

Ἀποφοιτήσεις

Ἐτησία Περίοδος Περισυλλογῆς τοῦ Κολλεγίου

Ἔργα Δομῆς καὶ Ἐπέκτασις τοῦ Κολλεγίου

Ἀκαδημαϊκὸν Προφίλ

Ἡ Ἐπίσκεψις τοῦ πατρὸς Χόπκο εἰς τὸ Κολλέγιον

Δημοσία Διάλεξις, ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Σίδνεϋ Βρασίδα Καραλή

Κίνησις Καθηγητῶν

Πίνακες τῶν Περιεχομένων τῶν Τόμων 1(1986)-13(1998) τοῦ Περιοδικοῦ ΦΡΟΝΗΜΑ, σελίδες 84-87, ἐξυπηρετικοὶ καὶ διαφωτιστικοὶ διὰ τὸν ἐρευνητήν.

Κυριακή, 6 Αὐγούστου 2000

Ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ

Ἀγγελικῆς Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Ὁ Μάρκος Πορφυρόπουλ(λ)ος καὶ ἡ Μετάφραση τῶν Ἀνεκδότων τοῦ Προκοπίου (Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν, XXII)*, Λευκωσία 1998, σσ. 113.

Στὴ διάρκεια τῆς πολυώνυμης δουλείας τοῦ Γένους μας (ἀραβοκρατίας, λατινοκρατίας, ὀθωμανοκρατίας) παρατηρεῖται μιὰ ἀξιοπρόσεκτη μεταφραστικὴ κίνηση, ἀπὸ τὰ «ἑλληνικά» στὰ «ρωμαϊκά». Διάφοροι λόγιοι μεταφέρουν/μεταγλωττίζουν κείμενα ἀπὸ τὸ ἀρχαιοελληνικὸ ἰδίωμα στὴν ὀμιλουμένη ἑλληνικὴ, γιὰ νὰ καταστήσουν τὰ κείμενα αὐτά, πού κατὰ κανόνα διακρίνονταν γιὰ τὸν ἠθοπλαστικὸ καὶ παιδαγωγικὸ τους χαρακτήρα, εὐχρηστα καὶ νὰ ὠφελήσουν τὸ δοῦλον Γένος, πού εἶχε ἀνάγκη χειραγωγίας καὶ πνευματικῆς νοθεσίας. Βέβαια, ἡ ἀποτελεσματικότητά αὐτῆς τῆς προσπάθειας συνδεόταν μὲ τὴν κατάσταση τῆς παιδείας, διότι οἱ μεταφράσεις αὐτὲς μπορούσαν νὰ εἶναι προσιτὲς – καὶ συνάμα ἀξιοποιήσιμες – ἐκεῖ ὅπου τὸ λαϊκὸ στρώμα διέθετε δυνατότητα ἀναγνώσεως καὶ ἀνάλογες προσληπτικὲς ἱκανότητες.

Ἡ κίνηση τῆς μεταγλωττίσεως γιὰ τὴ διευκόλυνση τοῦ δούλου Γένους ἀναπτύχθηκε ἰδιαίτερα στὸν ἐκκλησιαστικὸ-ἐθναρχικὸ χῶρο μὲ τὴν πρωτοπορεία σοφῶν Ἱεραρχῶν, ὅπως ὁ Μελέτιος Πηγᾶς (+1601). Ἡ ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία ἄρχισε νὰ παίρνει δημῶδη-λαϊκὴ χροιά, ὄχι μόνον λόγῳ τῆς πτώσεως τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐκτεταμένης ἀπαιδευσίας, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῶν ξένων προπαγανδῶν (πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν), πού χρησιμοποιοῦσαν ἀπλούστερη γλωσσικὴ μορφή στὴ ἀνάπτυξη τῆς προσηλυτιστικῆς προσπάθειάς τους (π. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, *Τὸ Ζήτημα τῆς Μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν Νεοελληνικὴν*, Ἀθήναι 1977, σ. 43 ἐ.έ.). Ἔτσι, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡγεσία ὠδηγήθηκε ἀπὸ τὰ πράγματα στὴ λήψη μιᾶς τολμηρῆς ἀπόφασης: στὴ λατρεία διατηρήθηκε ἡ παραδοσιακὴ γλῶσσα καὶ πατερικὴ κληρονομία, τὸ κήρυγμα ὅμως ἄρχισε νὰ χρησιμοποιεῖ τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ (βλ. Κ. Γ. Μπόνη, *Ἡ γλῶσσα τῶν Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων*, στὴ *ΘΕΟΛΟΓΙΑ*, ΜΑ' /19 70 καὶ σ' ἀνάπτυπο). Σύμφωνα δὲ μὲ τὸ πνεῦμα τῶν καιρῶν ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος (πατρ. Ἀλεξ.) θὰ συντάξει Γραμματικὴ τῆς «ἀπλῆς Ἑλληνικῆς» (Ε,Ε,Θ,Σ,Π.Α., 1/1924, σ. 97-123).

Σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἐντάχθηκε καὶ τὸ μεταφραστικὸ ἔργο τοῦ Κυπρίου λογίου καὶ διδασκάλου Μάρκου Πορφυρόπουλ(λ)ου (+ μετὰ τὸ

1719). Μετέφρασε διάφορους συγγραφείς «είτε κατ' έπιταγήν, είτε με δική του πρωτοβουλία». Άνάμεσά τους ό Μ. Βασίλειος (λόγος «περι πλεονεξίας») και ό ιστορικός Προκόπιος «Άνέκδοτα»). Ό Πορφυρόπουλος εντάχθηκε, έτσι, και αυτός στην μεταφραστική κίνηση για την αναγέννηση του Γένους.

Η κ. Άγγελική Νικολοπούλου, γνωστή έρευνήτρια, με πλούσιο συγγραφικό έργο, έπαινούμενο για τις άρετές του, έπεσήμανε σε αυτόγραφο χειρόγραφο του Μ.Π. (=άρ. 85/577 του έν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίου του Παναγίου Τάφου) παράφραση του 9ου βιβλίου των Ίστοριών του Προκοπίου Καισαρέως, γνωστού ως «Άνέκδοτα» ή «*HISTORA ARCANA*», την όποία εκδίδει σ' αυτή τή μελέτη. Με την έκδοση αυτή δέν κάνει μόνο γνωστό ένα άκόμη έργο της μεταβυζαντινής μας γραμματείας, αλλά και συμβάλλει στην έρευνα των μεταφράσεων αυτής της περιόδου κατά τρόπο άμεσο και θετικό. Με τό εκδιδόμενο έργο είχε άσχοληθεί ή κ. Νικολοπούλου πρόδρομα στην ΕΕΒΣ (ΜΑ', 1974, σ. 211-222).

Ή συγγραφέας παραθέτει την άναγκαία για τό θέμα βιβλιογραφία (σ. 8-9) και δίνει πληροφορίες για τόν Μεταφραστή (σ. 11-18), τή μετάφραση (σ. 18-19) και την έκδοση (σ. 25-26). Τό εκδιδόμενο κείμενο καταλαμβάνει τις σσ. 27-106. Ήπιτάσσονται δείγμα του χειρογράφου (σ. 107) και Πίνακας Όνομάτων (109-113).

Ή ανάγνωση του εκδιδόμενου κειμένου, έστω και δειγματοληπτικά, πείθει ότι ή έκδοση έγινε με πολλή προσοχή, αλλά και γνώση των ίσχυουσών έπιστημονικών άρχών. Όρθά ή κ. Νικολοπούλου έπισημαίνει, ότι ύπάρχει ποικιλία άπόψεων για τήν έκδοση δημοδών κειμένων και γι' αυτό έπρεπε νά προχωρήσει ένίστε σε προσωπικές έπιλογές. Προσωπικά συμφωνοϋμε με τις διορθωτικές παρεμβάσεις της στα γλωσσικά θέματα, άφου αυτό δέν αλλοιώνει τό περιεχόμενο της μεταφράσεως, ένώ αντίθετα συντελεϊ στην έξομάλυνση του κειμένου και τόν (άναγκαίο) έκσυγχρονισμό του.

Ή έκδοση αύξάνει τή γνώση μας για τή μεταφραστική γραμματεία της μεταβυζαντινής περιόδου, εμπλουτίζοντας τή σχετική έπιστημονική έργασία με ένα άκόμη σημαντικό κείμενο, βοηθεί δέ τό σημερινό αναγνώστη νά μελετήσει άνετότερα ένα άπό τά περισσότερα προβληματικά κείμενα της βυζαντινής φιλολογικής παραγωγής (βλ. Berthold Rubin, *Prokopios von Kaisereia*, Stuttgart - 1954/55-, σ. 79, 107έ., 257 έ.ε.) και θά όδηγοϋσε σε μιá περαιτέρω έρευνα για τή δυναμική, που τυχόν άσκησε ή μετάφραση αυτή στην τότε κοινωνία, άν και ή άπου-

σία αντιγράφων ἢ καὶ συγχρόνου ἐκδόσεως βεβαιώνει τὸ ἀντίθετο. Ὁ Πορφυρόπουλ(λ)ος ἐξεπλήρωσε ἀπλῶς τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἐντολέως τοῦ Στεφ. Καντακουζηνοῦ (σ. 18 ἐ.), ποὺ δὲν πρόφθασε νὰ ἀξιοποιήσει τὸ ἔργο.

πρ. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός

Μοναχῶν τῆς Ἱ. Μ. Διοχειαρίου (ἐπιμέλεια), *Παναγία Γοργοῦπήκος*, ἔκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Δοχειαρίου, τ. Α΄-Β΄, Ἁγιον Ὄρος 1999, σσ. 1-108+109-300.

Τὰ τρία τελευταῖα ἔτη ἡ Ἁγιορειτικὴ Πολιτεία φέρει στὸ φῶς τῆς δημοσιότητας ἀρκετὰ ἀξιόλογα ἔργα ποὺ παρουσιάζουν στοὺς εἰδικούς καὶ μὴ τοὺς πλούσιους πνευματικούς καὶ πολιτιστικούς θησαυρούς τοῦ Ἁθωνος. Στὴν κατῆγορία αὕτῃ ἀνήκει καὶ τὸ παρὸν ἔργο. Ἀντικείμενό του ἔχει τὴ θαυματουργὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας Γοργοῦπηκού. Στὸν Α΄ τόμο οἱ ἀδελφοὶ τῆς μονῆς Δοχειαρίου συγκέντρωσαν πηγές γιὰ τὴν ἀνεύρεση τῆς εἰκόνας καὶ παρουσιάζουν: τὴν τοιχογραφία καὶ τὴν νεώτερη εἰκόνα καὶ τὴν πρόσφατη συντήρησή τους, τὴν πλήρη ἱστορία τῆς θαυματουργῆς εἰκόνας, τὰ θαύματα τῆς Παναγίας (παλαιὰ καὶ νέα), τὴν εἰκονογραφία τῆς Παναγίας Γοργοῦπηκού, τὴν ἐξάπλωση τῆς τιμῆς τῆς Θεοτόκου ὡς Γοργοῦπηκού, καθὼς καὶ εἰσαγωγικὰ γιὰ τὰ ὑμνογραφήματα ποὺ ἔχουν συνταχθεῖ γιὰ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας (σσ. 21-84) καὶ δημοσιεύονται στὸν Β΄ τόμο. Στὴν παρουσίαση τῶν ἀνωτέρω ἢ ἐπιστημονικὴ καὶ ἢ ἐκλαϊκευτικὴ μέθοδος δημιουργοῦν μιὰ ἀγαστὴ συνεργασία καὶ παράγουν ἓνα εὐχάριστο σὲ ἀνάγνωση κείμενο, μὲ μικρὸ συγκριτικὰ ἀριθμὸ σημειώσεων (μόλις 53).

Τὰ ἀνωτέρω κείμενα πλαισιώνονται ἀπὸ ἐπιστολὴ-εὐλογία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου (σ. 9), *Πρόλογο* τοῦ Καθηγουμένου τῆς Μονῆς ἀρχμ. Γρηγορίου (σσ. 12-15), *Εἰσαγωγὴ* (σσ. 17-18), *Περιεχόμενα* (σσ. 19-20) καὶ τὸ *Ἐπίμετρο* μὲ κείμενα τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας Μελίτωνα (*Ἡ χάρις τῆς εἰκόνας*) (σσ. 85-94) καὶ τοῦ Γ. Δ. Κόρδη (*Ἡ θαυματουργὸς εἰκόνα τῆς Παναγίας Γοργοῦπηκού. Μιὰ αἰσθητικὴ ἀνάγνωση*) (σσ. 95-99), *Σημειώσεις* (σσ. 100-103) καὶ *Πίνακα εἰκόνων* (σσ. 104-105).

Στὸν Β΄ τόμο (=Μέρος Β΄) ὑπὸ τὸν τίτλο *Ὑμνογραφικὰ κείμενα - Μελωδήματα* ἐκδίδονται τὰ λειτουργικὰ κείμενα, τὰ ἀφιερωμένα στὴν τιμὴ τῆς Παναγίας Γοργοῦπηκού ποὺ ἐπεσήμαναν οἱ μοναχοὶ τῆς

μονής Δοχειαρίου. Κατατάσσονται δὲ στὶς ἑξῆς κατηγορίες: *Α'. Παρακλητικοὶ Κανόνες* (τέσσερις: Νικοδήμου Ἁγιορείτου δύο, Ἰωάννου μοναχοῦ, Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη σπάραγμα). *Β'. Ἀκολουθίες* (τέσσερις: ἱερομονάχου Γερασίμου Μικραγιαννανίτου, Ἄωνύμου, Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδου, Ἰακώβου μοναχοῦ Νεασκητιώτου). *Γ. Τροπάρια* (ὀκτώγηχα). *Δ'. Ἀπολυτίκια καὶ Οἵκοι* (Χαρ. Μ. Μπούσια, χημικοῦ). *Ε'. Μελισμένα Δοξαστικά τῆς ἑορτῆς* (ἀπὸ τὸν Ἄρχοντα Μουσικοδιδάσκαλο τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου Ἀβραάμ Εὐθυμιάδη καὶ ἀπὸ τὸν ἱερομόναχο τῆς μονῆς Δοχειαρίου Ἀμφιλόχιο) (σσ. 111-299). Μερικὰ ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ βλέπουν γιὰ πρώτη φορὰ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας. Ἡ ἔκδοση δὲν εἶναι κριτική καὶ τὰ κείμενα παρατίθενται καταλογάδην. Ἡ μελικὴ στίξη δηλώνεται μὲ κόκκινες στιγμές. (Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν οἱ Χαιρετιστήριοι Οἵκοι ποὺ ἐκδίδονται σὲ στίχους). Γενικὰ ἡ ἔκδοση τῶν κειμένων πρέπει νὰ χαρακτηρισθεῖ ἱκανοποιητική.

Τὰ κείμενα καὶ τῶν δύο τόμων πλαισιώνονται ἀπὸ ἑγχρωμες, κυρίως, εἰκόνες (σύνολο 49), ποὺ ἔχουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὡς θέμα τους τὴν Παναγία Γοργοῦπήκοο. Δὲν συνοδεύονται ὅλες μὲ λεζάντες καὶ ἀρίθμηση, ἀλλὰ ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ τὶς ἀνεύρει στὶς σελίδες 124-125. Ὁ ἀπαιτητικὸς μελετητὴς ἀσφαλῶς θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ ἔχει ἐνώπιόν του μιὰ ἐξαντλητικὴ ἔρευνα ὡς πρὸς τὰ θιγόμενα θέματα τοῦ Α' τόμου καὶ κριτικὴ ἔκδοση τῶν κειμένων τοῦ Β' τόμου. Παρὰ ταῦτα καὶ μὲ τὴν παροῦσα μορφή οἱ ἀδελφοὶ τῆς μονῆς Δοχειαρίου ἐπέτυχαν τὸν διπλὸ στόχο τους, νὰ γνωρίσουν τὸν πιστὸ ἀναγνώστη μὲ τὴν Παναγία Γοργοῦπήκοο καὶ νὰ τοῦ χαρίσουν ἓνα εὐχρηστο τόμο, στὸν ὁποῖο θὰ ἔχει συγκεντρωμένους ὕμνους ἀφιερωμένους σ' αὐτήν, γιὰ νὰ ὑμνεῖ τὴ Θεοτόκο εἴτε κατ' ἰδίαν εἴτε στὸ ναό.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΓΟΝΗΣ

Alexander Alexakis, *Codex Parisinus Graecus 1115 and its Archetype*, (Dumbarton Oaks Studies 34, Dumbarton Oaks Research Library and Collection), Washington, D. C. 1996, σσ. I-XVI, 422, πίνακες 11.

Ἡ παροῦσα μελέτη τοῦ Alexander Alexakis εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἔρευνάς του ἐπὶ τοῦ πολὺ σημαντικοῦ κώδικα Parisinus Graecus 1115. Παράλληλα ὁ συγγραφεὴς ἐρευνᾷ δύο σημαντικότερα θέματα,

δηλ. α) τὴν χρήση τῶν Florilegia στὶς Οἰκουμενικὲς Συνόδους καὶ β) τὶς ἀρχὲς τῆς διαμάχης τοῦ Filioque, τὰ ὁποῖα, ἐνῶ ἐκ πρώτης ὄψεως παρέχουν τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι ἄσχετα πρὸς τὴν εἰδικὴ θεματολογία ποῦ εἰσάγεται μὲ τὸν τίτλο, ἐντούτοις εἶναι ἄκρως ἀπαραίτητα καὶ διαφωτιστικὰ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς προτεινόμενης ἐπιχειρηματολογίας ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς συστάσεως-συλλογῆς καὶ τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τῶν ἀνθολογουμένων κειμένων, ὥστε νὰ προσδιορισθεῖ ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τοῦ ἀρχετύπου.

Ἡ μελέτη ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕξι κεφάλαια καὶ ἕξι παραρτήματα (Appendices), ἐνῶ πλαισιώνεται ἀπὸ λεπτομερεῖς πίνακες συντηρήσεων, χρησιμοποιηθέντων χειρογράφων, βιβλιογραφίας, εὑρετηρίων πραγμάτων, ὀνομάτων, πηγῶν καὶ συγχρόνων συγγραφέων.

Ὁ Alexakis, γνωστὸς μελετητὴς τῆς κειμενικῆς παραδόσεως τοῦ Βυζαντίου, μὲ τὸ παρὸν ἔργο του κατόρθωσε νὰ ἐπιλύσει ὄχι μόνον τὸ θέμα τοῦ ἀρχετύπου τοῦ κώδικα Parisinus Graecus 1115¹ ἀλλὰ καὶ νὰ παρακολουθήσει τὴν ἐμφάνιση, ἐξέλιξη καὶ χρήση τῶν ἀνθολογιῶν κατὰ τὶς Οἰκουμενικὲς Συνόδους (καὶ κατ' ἐπέκταση κατὰ τὶς τοπικὲς Συνόδους σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύση), τουλάχιστον μετὰ τὴν Γ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο καὶ κατὰ συστηματικὸν τρόπο μετὰ τὴν Ε' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο.

Στὸ α' κεφάλαιο (σσ. 1-42), χωρισμένο σὲ ἐννέα ὑποενότητες, ἐπισημαίνεται ἡ ἀξιοποίηση τοῦ P ἀπὸ τοὺς ἐκδότες τῆς σειρᾶς τῶν Acta Conciliorum Oecumenicorum, ποῦ ἀφοροῦν στὶς συνόδους ἀπὸ τὴν Γ' Οἰκουμενικὴ (431) μέχρι τὴ Σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ (649), ἐνῶ μὲ τὸ εἰκονοφυλικὸ ἀνθολόγιο, ποῦ ἐμπεριέχεται στὸν P, τίθεται τὸ πολυσυζητημένο ἐρώτημα, ἐὰν τὸ ἀρχέτυπο τοῦ P ἔχει παραχθεῖ ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (Β' Νικαίας 787) ἢ ὄχι καὶ ποῦ.

Διαπιστώνεται ὅτι βαθμιαία ἡ συνοδικὴ χρήση πατερικῶν λόγων, ὡς ἰσοκύρων μὲ τὴν Ἁγία Γραφή, πρὸς ἀπόκρουση τῶν καινοτομιῶν στὴν πίστη, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὅσο τὸ δυνατόν ἀκριβῆ πρὸς τὰ ἀρχικὰ ἀντιγραφή τῶν βιβλίων τῶν Πατέρων. Ἡ διαπίστωση ἀνάγεται στὴν Γ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, ὅπου καταγράφονται εἴκοσι πατερικὲς χρήσεις, ἐνῶ ἐπισημαίνεται ἡ συγκρότηση ἑνὸς Ἀνθολογίου ποῦ εἶχε καταρτίσει πρὸς ἰδία χρήση ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας. Πε-

1. Στὸ ἐξῆς θὰ ἀναφέρεται ὡς P.

ραιτέρω εξέλιξη αὐτοῦ τοῦ Ἀνθολογίου εἶναι τὸ Ἀνθολόγιο τοῦ Adlocutio ad Marcianum imp. aug. (CPG 9021) πρὸς ὑπεράσπιση τῆς ὀρθοδοξίας τοῦ πάπα Λέοντος, τὸ ὁποῖο ἐνυπάρχει καὶ στὸν Ἑραμιστῆ τοῦ Θεοδωρήτου Κύρου².

Πολὺ ἐπιτυχῶς ὁ συγγραφέας προβάλλει τὴ χρήση πατερικοῦ Ἀνθολογίου ἀπὸ τὴν Ε΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, ἐνῶ ἀναφέρει λεπτομερῶς τὶς ὁμάδες τῶν ἀνθολογουμένων κειμένων τεκμηριώνοντας τὴ θέση τῆς ἐκ τῶν προτέρων προετοιμασίας των, μία τακτικὴ ποῦ θὰ κυριαρχήσει ἔκτοτε στὴ συνοδικὴ πράξη τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο γίνεται σαφές στὴ Σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ (649), κατὰ τὴν ὁποία οἱ πατερικὲς χρήσεις ἀνέρχονται στὶς 123, ἐνῶ ἀναφέρονται 33 καὶ 9 χρήσεις ἀπὸ τὶς δύο κατηγορίες τῶν αἵρετικῶν. Ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ παρατήρηση ὅτι στὴν ΣΤ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο ἀπουσιάζει ἡ δογματικὴ συζήτηση καὶ ἡ διαδικασία ἐπικεντρώνεται σὲ θέματα γνησιότητος καὶ ἀκριβείας τῶν πατερικῶν χρήσεων, ἐνῶ μέσω τῶν εἰκονοκλαστικῶν ἀνθολογίων τῶν Συνόδων τῆς Ἱερείας (754) καὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας (815) μποροῦμε νὰ ἀνιχνεύσουμε τὴ διαμόρφωση τῆς εἰκονοκλαστικῆς θεολογίας. Τὰ Florilegia τῶν Συνόδων τῆς Ρώμης τῶν ἐτῶν 731 καὶ 769 (ἀναγόμενα στὴν ΣΤ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο) εἶναι τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴ μελέτη τοῦ εἰκονοφιλικοῦ Florilegium τοῦ Ρ.

Τὸ κεφ. β΄ (σ.σ. 43-91) εἶναι ἀφιερωμένο στὴ λεπτομερῆ ἐξέταση τοῦ Ρ. Γίνεται σύντομη περιγραφή τοῦ κώδικα, παρουσίαση τῆς προηγηθείσας βιβλιογραφίας³ καὶ τῶν ἐγερθέντων προβλημάτων ὡς πρὸς τὸν ἀντιγραφέα Λέοντα Κίνναμο καὶ τὸν κολοφῶνα, ἐνῶ ἀμφισβητεῖται ἡ χρονολόγηση τοῦ ἀρχετύπου στὰ 759 ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ περιεχομένου τοῦ κώδικα καὶ ὄχι τῶν πληροφοριῶν τοῦ κολοφῶνα. Ὁ συγγραφέας κάνει γνωστὴ τὴν πρόθεσή του νὰ μὴ συνταχθεῖ μετὰ τοὺς J. Munitiz καὶ K. H. Uthemann ὡς πρὸς τὴν ἐμπλοκὴ τοῦ Ρ στὴ διαμάχη γιὰ τὸ Filioque καὶ διαφωνεῖ ὡς πρὸς τὴν ἀρχικὴ προέλευση τοῦ σωζομένου τμήματος στὸν Ρ, ἐνῶ παρενθετικῶς διεξέρχεται συ-

2. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι κατὰ τὴν Δ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο δὲν ἔγινε χρῆση Ἀνθολογίων μετὰ τὸ σκεπτικὸ τῆς κατ' αὐτὴν ἀναπαραγωγῆς τῶν πρακτικῶν τῆς Ληστροικῆς δὲν εἶναι ἰσχυρὸς (σ.σ. 9-10). Μᾶλλον θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ ὁ λόγος στὴν ἄμεση προέλευση τοῦ Ὄρου τῆς συνόδου τῆς Χαλκηδόνος ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς Ἐκθέσεως τῶν Διαλλαγῶν, ὡς τοῦ δογματικοῦ Ὄρου τῆς Γ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

3. Ἰδιαίτερος ἀξιοποιοῦνται οἱ σχετικὲς μελέτες τῶν J. Munitiz, K. H. Uthemann, F. Cavallera, F. Dickamp, E. Schwartz, R. Riedinger.

ναφή θέματα, πὸ ἀπαντοῦν στὰ Florilegia τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τῆς *Doctrina Patrum*.

Ἐνα ἀπὸ τὰ κύρια θέματα τοῦ β' κεφαλαίου εἶναι ἡ ἐξέταση τοῦ Florilegium γιὰ τὴν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (167 ἀποσπάσματα, fols 181-219v, ἀποσπ. 132-235), ἐνῶ ἐπισημαίνεται ἡ παρατήρηση τοῦ Schwartz περὶ ἀπωλείας μέρους τοῦ χειρογράφου, μετὰ τὸ ἀπόσπασμα 163, πὸ περιεῖχε ἓνα Florilegium περὶ Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ συγγραφέας διεξέρχεται τὸ θέμα ἀπὸ τὶς ἀπαρχές, κατὰ τὴν εἰσαγωγή τοῦ Filioque στὸ Σύμβολο Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως (σ. 72) καὶ τὴν ἀρχικὴ ἀντίδραση τῆς Ἀνατολῆς, μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ ἁγίου Μαξίμου⁴, μέχρι καὶ τὴ συζήτηση ἐπὶ τοῦ Filioque στὴ Σύνοδο τῆς Φλωρεντίας (1439). Ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ παρατήρηση ὅτι στὸ Florilegium περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τοῦ Ρ ὑπάρχει ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀποσπασμάτων, ὅπου περιλαμβάνονται οἱ διατυπώσεις διὰ τοῦ υἱοῦ, παρὰ τοῦ υἱοῦ, ἐν υἱῷ ἀναπανόμενον (δηλ. τὸ Ἅγιο Πνεῦμα), ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχικὴ διατύπωση (ἐνν. τοῦ Συμβόλου Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως) καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ... τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον (σ. 80).

Ἡ χρῆση τοῦ Florilegium ἀπὸ τοὺς Λατίνους στὴ Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-1439) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν ἅγιο Μᾶρκο τὸν Εὐγενικό, σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὴν μαρτυρία τῆς *Πρὸς Μαρίνον* ἐπιστολῆς τοῦ ἁγίου Μαξίμου, ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ συντάκτης ἔχει ὡς στόχο τὴ συγκρότηση ἑνὸς Ἀνθολογίου γιὰ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα καὶ ὄχι γιὰ τὸ Filioque, χρονολογούμενο περίπου στὰ 645. Ἐὰν ἀξιοποιηθεῖ καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Hadrianus, τότε γιὰ τὴ χρονολόγησι τοῦ ἀρχετύπου ὡς terminus ante quem μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τὸ ἔτος 793. Δευτερεύουσας σημασίας εἶναι ἡ παρουσίαση τῶν *Miscellanea* (ἀποσπάσματα 236-245 καὶ 246-254), πὸν παρεμβάλλονται μετὰ τοῦ Florilegium γιὰ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα καὶ τὸ εἰκονοφιλικὸ (σσ. 85-91).

Τὸ μεγαλύτερο σὲ ἔκταση γ' κεφάλαιο (σσ. 92-226) περιλαμβάνει τὴν ἔρευνα τῆς σχέσεως τοῦ εἰκονοφιλικοῦ Ἀνθολογίου μὲ ὑπάρχουσες συλλογές τῆς αὐτῆς θεματολογίας πρὶν καὶ μετὰ τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (Β' Νικαίας). Σκοπὸς τῆς ἔρευνας εἶναι ἡ χρονολόγησι

4. Ἐπιστολὴ πρὸς Μαρίνον τοῦ 645/6 καὶ πρώτη μαρτυρία εἰσαγωγῆς τοῦ Filioque μὲ τὴ συνοδικὴ ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Θεοδώρου Α' (642-649). Τὸ ἀπόσπασμα 152 τοῦ ὑπὸ συζήτησι Florilegium προέρχεται ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐπιστολή, (fols 185v-187).

του Ρ με βάση το περιεχόμενο του εικονοφιλικού Ἀνθολογίου. Μέσω του πρώτου αποσπάσματος του εικονοφιλικού Ἀνθολογίου, που φέρει τον τίτλο *Διάλογος στηλιτευτικός*, ο συγγραφέας οδηγείται στη θεμελίωση της θέσης του ότι ο συντάκτης είχε εργασθεί στη Ρώμη και όχι στην Παλαιστίνη (Speck), με σκοπό να απαντήσει στη σύνοδο της Ἱερείας (754) και πάντως όχι αργότερα από το 770 (σ. 94). Συγκρίνοντας εξάλλου ο Alexakis τὰ εικονοφιλικά ἀνθολόγια τῶν κωδίκων *Mosquensis Historici Musei (M) 265 (Vladimir 197)*, *Vaticanus Graecus 511 (N=The Florilegium of Niketas of Medicion)*, *Venetus Marcianus Graecus (V) 573, κεφ. 45 τῆς Doctrina Patrum (σσ. 100-108)* με ἐκείνο του Ρ, καταλήγει στο πολύ πιθανό συμπέρασμα ότι οί PMV, ἔχουν κοινὸ ἀρχέτυπο, που ἔχει συγκροτηθεῖ στὰ 770, ἐνῶ τὸ πραγματικὸ ὑπόδειγμα τῶν PV κατὰ τὸν ἀλεξανδρινὸ τρόπο χρονολόγησης εἶναι τῶν ἐτῶν 774/5. Ἡ σύγκριση τῶν Ρ καὶ Μ, που περιέχει τὴ *Νουθεσία* κάποιου θεοσεβοῦς μοναχοῦ, ἢ ὁποία ὑπάρχει καὶ στὸ *Adversus Constantinum Caballinum (=CC, BHG 1387f)*, ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχουν δύο βασικὲς ἐκδοχὲς τοῦ CC, ἢ σύντομη τῶν ἐτῶν 766/770 καὶ ἡ ἐκτεταμένη τῶν ἐτῶν 780/787, ἐνῶ οἱ PM συμπίπτουν ἐν μέρει καὶ προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀρχέτυπο, γνωστὸ στὴ Ρώμη πρὸ τοῦ 770 (σ. 114), πράγμα που δίνει τὸ ἐνδεχόμενο περὶ ἑνὸς προϋπάρχαντος Ἀνθολογίου, τὸ ὁποῖο εἶχε ἐπεξεργασθεῖ στὴ Ρώμη ὁ συγγραφέας τοῦ *Adversus Iconoclastas* καὶ ἀσφαλῶς τὸ ἐν Ρώμῃ ἀρχέτυπο τῶν PV, που δὲν περιεῖχε τὴ *Νουθεσία*.

Με τὴ σύγκριση τῶν Ἀνθολογίων (σσ. 116-137), τῆς *Doctrina Patrum*, τοῦ *Florilegium* τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τῶν πρακτικῶν τῶν ἐν Ρώμῃ Συνόδων τοῦ 73 καὶ 769 καὶ τοῦ ἐνδεχομένου ἀρχικοῦ τῶν PMV ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ PMC περιέχουν ἀποσπάσματα τῆς Συνόδου τοῦ 731, τὰ *Florilegia* τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ μερικὰ πρῶϊμα Ἀνθολόγια. Τοῦτο ὁδηγεῖ τὸ συγγραφέα στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ *Florilegia* συγκροτοῦνταν ὄχι ἀπλῶς γιὰ τὶς ἀνάγκες μιᾶς ἐπικείμενης συνόδου ἀλλὰ μετὴν ἔγερση τοῦ θεολογικοῦ ζητήματος. Τὸ ἐπιχείρημα ἐνισχύεται μετὴν ἔξαντλητικὴ σύγκριση (σσ. 137-226) τοῦ ἀρχικοῦ (κοινοῦ) Ἀνθολογίου (=F), τῶν PMV καὶ τῶν πρακτικῶν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (Β' Νικαίας).

Ὁ Alexakis, κατορθώνει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ ἀνασυγκροτήσει τὴν ἱστορία τοῦ εικονοφιλικοῦ Ἀνθολογίου καὶ νὰ προσεγγίσει καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτικὴ γωνία τὴ χρονολόγηση τοῦ ἀρχετύπου. Ἡ ἱστορία παρουσιάζεται ἀπὸ μέρους τοῦ Alexakis (σ. 224-225) με ὄντως πει-

στικά έπιχειρήματα και όμόλογα συμπεράσματα: Μετά τη συγκρότηση του F στα 770, ό F (άπό τόν όποιο παρήχθη τό υπόδειγμα του P) ένσωματώθηκε στη συλλογή του 774/5, πού τοποθετήθηκε στο παπικό *scrinium*. Στα 785 οι άντιπρόσωποι του Πάπα Άδριανού Α΄ προσκομίζουν στην Κωνσταντινούπολη μαζί με δύο συνοδικές έπιστολές ένα άντίγραφο του *Florilegium* του 770, τό όποιο άντιπαραβάλλεται (πιθανώς άπό τόν πατριάρχη Ταράσιο) με ύπάρχοντα χειρόγραφα πρό της Β΄ Συνόδου της Νικαίας. Με τη μορφή έπίσης του 774/5 έπανεμφανίζεται στη Κωνσταντινούπολη τόν 9ο αί. Όσοτόσο τό τεύχος του 770, πού διασώθηκε στους κώδικες *Mosquensis Historici Musei* (M) 265 (Vladimir 197), *Vaticanus Graecus* 511(N = *The Florilegium of Niketas of Medicion*), *Venetus Marcianus Graecus* (V) 573, μαζί με τά *Florilegia* του άγίου Ίωάννου του Δαμασκηνού άντικατοπτρίζουν την άντίδραση της Έκκλησίας κατά την πρώτη περίοδο της εικονομαχίας. Ό Alexakis είναι άκριβής στην παρατήρησή του ότι κατά τη δεύτερη περίοδο της εικονομαχίας ή χρήση των *Florilegia* μειώνεται, καθώς τά έπιχειρήματα έκατέρωθεν είχαν έξαντληθεί.

Στό δ΄ κεφάλαιο (σσ. 227-233) άντιμετωπίζεται τό θέμα της άξιοποίησης των *Florilegia* στην Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο. Ό Alexakis έξετάζει τέσσερις ύποθέσεις περιό του ρόλου των προύπαρξάντων *Florilegia* και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, ένω στην εικονοκλαστική Σύνοδο του 815 είχαν χρησιμοποιηθεί βιβλία, άπό τά όποια είχε συγκροτηθεί εικονοκλαστικό *Florilegium*, κατά τό παράδειγμα της ΣΤ΄ Οικουμενικής Συνόδου, δέν συνέβη τά αυτό κατά την Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο, όπου χρησιμοποιήθηκαν βιβλία (*βίβλοι και χρήσεις*) και *Florilegia* και ιδίως του F, συμπεριλαμβανομένων των *Testimonia*, πού είχε συλλέξει ό άγιος Ίωάννης ό Δαμασκηνός, και πού είχαν έπικυρωθεί στίς έν Ρώμη Συνόδους του 731 και 769.

Στό ε΄ κεφάλαιο (σσ. 234-253) ό Alexakis συγκρίνει τόν P με τό *Liber de fide Trinitatis* (*Libellus*) του Νικολάου Κοτρώνη, τό όποιο έχει δημοσιευτεί ως παράρτημα του *Contra Graecorum* του Θωμά Άκινάτη, και τό όποιο ούσιαστικά είναι 112 άποσπάσματα περιό έμπορεύσεως του Άγίου Πνεύματος. Ός πρός τό Λίβελλο του Νικολάου Κοτρώνη άποδεικνύει ό Alexakis ότι είχε κοινή πηγή προελεύσεως με τόν P, και ότι ό Λίβελλος χρησιμοποιήθηκε άπό τόν Αυτόκράτορα Μιχαήλ τόν Η΄ στην έκθεση πίστεως, στην όποία θά πρέπει νά είχε χρησιμοποιήσει και Λατίνους πατέρες του άπολεσθέντος τμήματος του P. Ό κ. Alexakis συνοψίζει την προΐστορία του κώδικα P και συνδέει τό άπο-

λεσθὲν τμήμα του μὲ τὰ ἱστορικά συμφραζόμενα: Στις 14 Μαρτίου 1276 ὁ Λέων Κίνναμος (κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ κολοφώνα, κατὰ τὸ 774/5 σύμφωνα μὲ τὴν τεκμηρίωση τοῦ Alexakis) πέρατωσε τὴν ἀντιγραφὴ τοῦ χειρογράφου τοῦ P, πού ὁ Νικόλαος Κοτρώνης μετέφερε στὴν Κωνσταντινούπολη στις 24 Δεκεμβρίου τοῦ 1262 (ἢ τοῦ 1263). Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1282 οἱ ἐκδιωχθέντες ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ ἀνθενωτικοὶ ἀνακλήθηκαν, ὅποτε ἀνασύρθηκε ἀπὸ τὴν ἀντιλατινικὴ αὐλὴ τὸ προλατινικὸ χειρόγραφο, ὅποτε ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς νέας πολιτικῆς, ἐπισημάνθη ἡ ἀφαίρεση τμήματος τοῦ χειρογράφου, τὸ ὁποῖο φέρεται τώρα ὡς ἀπολεσθὲν.

Τὸ στ' κεφάλαιο (σσ. 254-260) εἶναι ἀφιερωμένο στὰ συμπεράσματα. Ὁ Alexakis ἀνασυνθέτει σ' αὐτὸ καίρια σημεῖα τῆς ὅλης μελέτης καὶ ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ P δὲν ἀντικατοπτρίζει τὸ ἀρχέτυπό του, ἀκόμη καὶ στὴ περίπτωση πού θὰ ἀνευρίσκετο τὸ ἀπολεσθὲν τμήμα. Ὁ ἀρχέτυπος κώδικας, ὡς δογματικὴ ὄπλοθήκη τῆς ἐν Ρώμῃ ἐκκλησίας, ὅπως διασώζεται μέσω τῶν PM, καὶ V (γιὰ τὸ εἰκονοφιλικὸ Florilegium) θὰ παρεῖχε ἀκριβέστερη εἰκόνα τῆς προσφορᾶς τῶν Λατίνων πατέρων, ἂν καὶ ὁ P παρέχει ἰκανὴ μαρτυρία περὶ τούτου. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ κατάταξη τῶν ἀποσπασμάτων, ἐκτὸς ἐλαχίστων περιπτώσεων, ὅπως τὰ μὲ ἀριθμὸ 235-245 καὶ 246-254, δίνουν μία χρονολογικὴ ἐνότητα ἀπὸ τὸ 431 μέχρι τὸ 770 (σσ. 255-256). Ἐπιπλέον ἡ συγκρότηση τοῦ Florilegium στὴ Ρώμη παρέχει τὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ἀναπαράγωγὴ Ἑλληνικῶν βιβλίων στὸ τέλος τοῦ 8ου αἰ. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τὸ ἀρχέτυπο τοῦ P, πού παρήχθη ἀπὸ τὸ παπικὸ *scrinium* τὸ 774/5, καὶ τὸ ὁποῖο, ἐν μέρει, διασώζεται στὸς PMV, στὸ *Hadrianum* (στὰ λατινικά) καὶ στὸ *Libellus* τοῦ Νικολάου Κοτρώνης (στὰ λατινικά). Ὁ Alexakis ἐπικεντρώνει ἐντέλει τὰ συμπεράσματά του στὴ σημασία πού ἔχει ὁ P (καὶ ἀντιστοίχως οἱ MV) γιὰ τὴν κατάσταση τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Λατεράνου στὰ τέλη τοῦ 8ου αἰ., ἀφοῦ ἡ ὑπαρξὴ τόσο εἰκονοφιλικοῦ Florilegium ὅσο καὶ αὐτοῦ περὶ τοῦ Filioque (ἢ καλύτερα περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος) προϋποθέτουν καὶ τὴν ὑπαρξὴ Ἑλληνικῶν βιβλίων, καὶ μάλιστα τὸ κείμενο πού διασώζουν εἶναι πολὺ καλῆς ποιότητος.

Στις σσ. 261-351 παρατίθενται τέσσερα παραρτήματα, στὰ ὁποῖα γίνεται περιγραφὴ ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῶν ἀποσπασμάτων, τόσο μὲ ἀκριβῆ παραπομπὴ στίς καλύτερες γνωστὲς ἐκδόσεις ὅσο καὶ μὲ ἀντίστοιχες παραπομπὲς μεταξὺ τῶν PMV καὶ τῆς *Doctrina Patrum*. Πιὸ συγκεκριμένα τὸ παράρτημα I περιλαμβάνει τὴν περι-

γραφὴ τῶν περιεχομένων τοῦ P {ἐκτὸς τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ εἰκονοφιλικοῦ Ἀνθολογίου (fols. 235v. - 283v), τὸ περιεχόμενο τοῦ ὁποίου παρατίθεται στὸ παράρτημα II}, τὸ πρόσθετο τμήμα τοῦ χειρογράφου (σσ. 261-262, τοῦ 14/15ου αἰ. (fols. 1-7v), τὸ ἀρχικὸ τμήμα τοῦ χειρογράφου τοῦ Λέοντος Κιννάμου (fols. 8v-306v), καὶ ἐπίσης τοῦ 14/15ου αἰ. ἓνα πρόσθετο τμήμα τοῦ χειρογράφου (σσ. 311-312) μετὰ τὸν κολοφώνα (fols. 307-314v).

Τὸ περιεχόμενο τοῦ εἰκονοφιλικοῦ Florilegium τοῦ P (fols. 235v-283v) παρατίθεται χωριστὰ στὸ παράρτημα II, καθὼς εἶναι τὸ τμήμα αὐτὸ ποὺ ἐπιδέχεται σύγκριση μὲ τὰ ἀντίστοιχα τμήματα - Florilegia τῶν MV (σσ. 313-350) καὶ τοῦ Nicetas of Medicion (σσ. 350-351), ποὺ ἀπαρτίζουν τὰ παραρτήματα III-IV. Τὸ παράρτημα V εἶναι οὐσιαστικὰ μία Concordance (σσ. 352-359) τῶν ἐξεταζομένων Ἀνθολογιῶν, ἐνῶ παρατίθεται καὶ πιθανὸ στέμμα τῶν εἰκονοφιλικῶν Ἀνθολογιῶν. Ἀκολουθοῦν *Addenda* διαφορῶν ὑποσημειώσεων, ἡ ἐξονυχιστικὴ βιβλιογραφία τῶν κωδίκων, τῶν πηγῶν καὶ τῶν συγχρόνων ἔργων, ἐνῶ ἡ μελέτη κλείνει μὲ παράθεση ποικίλων καὶ ἐξαιρετικὰ χρησίμων εὐρετηρίων.

Μὲ τὴν παρούσα μελέτη τοῦ ὁ Alexakis κατόρθωσε ὄχι μόνον νὰ ἀνασυνθέσει τὰ ἱστορικὰ συμφραζόμενα τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ περιεχομένου τοῦ *Parisinus Graecus* 1115, ἀλλὰ νὰ φωτίσει τοὺς κύριους ἄξονες τῆς συλλογῆς, δηλ. τὴν ἱστορία τῶν πατερικῶν χρήσεων στὴ συνοδικὴ πράξι τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ἰδιαιτέρη σημασία των μετὰ τὴν Ε΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο καὶ τίς μετέπειτα Συνόδους, τὸν καταρτισμὸ τοῦ Ἀνθολογίου περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἀσφαλῶς τοῦ εἰκονοφιλικοῦ Ἀνθολογίου, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπανατοποθετεῖται ἡ ἱστορία τοῦ χειρογράφου στὴν ὄπλοθήκη τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης.

Ζηλευτὴ γνῶση τῆς χειρογράφου παράδοσης, τῆς συναφοῦς βιβλιογραφίας, ἀκριβῆς ἐπιχειρηματολογία καὶ ἐπιστημονικὴ ἐπινοητικότητα καθιστοῦν τὴ μελέτη τοῦ Alexakis ἄκρως χρησίμη γιὰ τοὺς ἐρευνητὲς τῆς κειμενικῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἀλλὰ συγχρόνως προσφέρεται αὐτὴ ὡς ἓνα ἐργαλεῖο-ὑπόδειγμα γιὰ τὴν προσέγγιση παρόμοιου ἐρευνητικοῦ ὑλικοῦ, καθὼς μάλιστα ὁ Alexakis «οὐκ ἐσφάλη ἀπὸ τε ὀξείας, βαρείας, ἀποστρόφου, δασείας τε καὶ ψιλῆς».

Δέσπω Ἀθ. Λιάλου, Θεολογικὴ Σχολὴ ΑΠΘ. Barlaam Calabro, *Opere contro i Latini*. Introduzione, Storia dei telsti, Edizione critica, traduzione e Indici a cura di Antonis Fyrigos. Vol. I-

III, Città del Vaticano Biblioteca Apostolica Vaticana 1998 (studi e Testi 347-348), pp. XXXVI, 772, 16tav¹.

Ὁ γνωστός ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἐρευνητῆς καὶ μελετητῆς τῶν συγγραφῶν τοῦ Βαβλαάμ τοῦ Καλαβροῦ καὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς, καθηγητῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο «*La Sapienza*» τῆς Ρώμης, Πατερικῆς καὶ Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας στὸ *Universita Gregoriana*, Α. Fyfigos, ἐξέδωσε κριτικά, σὲ δύο τόμους (347 καὶ 348) τῆς σειρᾶς Studi e Testi τῶν ἐκδόσεων τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης, τὰ «*Ἀντιλατινικά*» συγγράμματα τοῦ μοναχοῦ Καλαβροῦ Βαβλαάμ. Στὸν πρῶτο τόμο (347), μετὰ τὴν παράθεση τῆς πλούσιας βιβλιογραφίας (σελ. XXIII-XXXVI), ἀκολουθεῖ μία ἐκτενὴ Εἰσαγωγὴ (σελ. 3-34), στὴν ὁποία ἀναφέρονται ἡ ἱστορία τῶν κειμένων, ἡ ἀναλυτικὴ παρουσίαση τῆς χειρόγραφης παράδοσης (σελ. 37-55), ἡ κατανομὴ τῶν χειρογράφων κατὰ «*λόγους*» καὶ τὸ ἀντίστοιχο «*Στέμμα*» τους (σελ. 56-196). Ἐπεται ἡ φιλολογικὴ μορφή τῶν ἀντιλατινικῶν συγγραφῶν, ἡ ὁποία παραδίδεται στὴν ἔκδοση τοῦ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, «*Τόμος Ἀγάπης κατὰ Λατίνων*» (σελ. 197-199) καὶ στὰ χειρόγραφα, τὰ ὁποία δευτερευόντως διασώζουν ἀποσπασματικὰ κείμενα τῶν ἀντιλατινικῶν συγγραφῶν τοῦ Βαβλαάμ ἢ ἀκόμη καὶ μαρτυρίες γι' αὐτὸν καὶ τὰ ἔργα του, μὲ ἀφορμὴ εἴτε τὴν ἐξιστόρηση γεγονότων τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδας, εἴτε τὴν ἀνάπτυξη κριτικῆς ἔναντι τοῦ filioque (σελ. 200-210). Τὰ δύο τελευταῖα Κεφάλαια τῆς Εἰσαγωγῆς, τὸ XIX καὶ τὸ XX, ἀφοροῦν, τὸ μὲν πρῶτο, τὴν ἐπαναχρονολόγηση τῆς ἐνωτικῆς προσπάθειας, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ πρωταγωνιστῆς ἦταν ὁ Βαβλαάμ ἀπὸ μέρος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς (σελ. 211-218), τὸ δὲ δεύτερο (σελ. 219-233) τὴν ἐπανεξέταση τῆς πρώτης περιόδου τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδας, μὲ βάση καὶ τὰ νέα στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἐκδιδόμενα ἀντιλατινικὰ ἔργα τοῦ Βαβλαάμ.

Στὸ δεύτερο τόμο (348) περιλαμβάνεται ἡ κριτικὴ ἔκδοση τῶν ἀντιλατινικῶν συγγραφῶν, ὅπου ἀκολουθεῖται ἡ θετικὴ μορφή τοῦ *apparatus criticus* καὶ παρατίθενται τὰ παράλληλα πατερικὰ χωρία καὶ οἱ ἀναλυτικοὶ πίνακες τῶν βιβλικῶν, πατερικῶν χωρίων καὶ τῶν θεολογικῶν ὄρων. Στὸ τέλος παρατίθενται 16 φωτογραφίες τῶν πιὸ ἀντιπροσωπευτικῶν κωδίκων τῶν ἐκδεδομένων ἔργων.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ παρούσα ἐργασία ἀποτελεῖ τὴν *editio princeps* τῶν ἀντιλατινικῶν συγγραφῶν τοῦ Βαβλαάμ, γιὰ τὴν ὁποία ἡ συμβολὴ τῆς εἶναι σημαντικὴ, θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ἀκόμη τὴν

προσπάθεια του εκδότη να παρουσιάσει και την εξέλιξη - διαστρωμάτωση της φιλολογικής μορφής των κειμένων, εργασία επίπονη, γιατί απαιτεί την προσεκτική και λεπτομερή εξέταση όλων των χειρογράφων κωδίκων και την κατάταξή τους, σύμφωνα με το είδος και τη μορφή του κειμένου που παραδίδουν, αφού αρκετές από τις επικρατούσες απόψεις, τόσο για την κατάταξη όσο και για την φιλολογική μορφή των έργων αναθεωρούνται πλήρως, κατά την έκφραση δὲ τοῦ P. Canart, ἡ παρούσα ἔκδοση «*constitue une pierre d' angle de l' edifice*» (βλ. Vol I, σελ. ν).

α) Ἡ κατὰ «κεφάλαια» κατανομή τῶν συγγραφεῶν, ἀπὸ τοὺς J. A. Fabricius² καὶ J-P. Migne³, ἀπορρίπτεται γιατί δύο ἀπὸ αὐτὰ θεωροῦνται πλέον νόθα (XXII καὶ XXIII), τὸ δὲ XIX ἀποτελεῖ μία σύντομη καταγραφή τῶν κατὰ τῆς «ἀρχῆς τοῦ Πάπα» ἐπιχειρημάτων τοῦ Βαρλαάμ, δηλαδή ἓνα εἶδος προσωπικῶν σημειώσεων, τὸ ὅποιο, τόσο χρονολογικά, ὅσο καὶ φιλολογικά εἶναι ἀνέντακτο, ὡς πρὸς τὴν συγκεκριμένη συλλογή, γι' αὐτὸ καὶ δὲν συμπεριλαμβάνεται στὴ παρούσα κριτικὴ ἔκδοση (Vol. I, σελ. 4-6). Τὰ ὑπόλοιπα «κεφάλαια», δηλαδή τὰ I-XVIII, XX-XXI, ἐκδίδονται κριτικά ἀλλὰ μὲ διαφορετικὴ σειρὰ καὶ χρονολογικὴ κατάταξη (ἔχει προσηγηθεῖ ἤδη ἡ ἔκδοση τῶν XIX, XX καὶ XXI ἀπὸ τὴν T. Kolbaba⁴ μὲ διαφορετικὴ ὁμως σκοποθεσία).

Τὸ κεφάλαιο I, τὸ ὅποιο χαρακτηρίζεται ὡς *Syntagma* (I, σελ. 14), εἶναι πρωτογενὴς μορφή ὅλων τῶν ἄλλων κειμένων, τὸ δὲ περιεχόμενό του δὲν ἀφορᾷ τὴν θεολογικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τοῦ Filioque καθεαυτό.

γ) Τὰ κεφάλαια VI-VII, X-XVI καὶ XX ἀποτελοῦν τὴν πρώτη συλλογὴ - ἔκδοση τῶν ἀντιλατινικῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Βαρλαάμ, χαρακτηρίζονται δὲ ἀπὸ τὸν A. Fyrigos ὡς *Tractatus A* (I, σελ. 15) καὶ χρονολογικά κατατάσσονται μὲ τὴν ἐξῆς σειρὰ: VI, VII, XIV, XIII, XV, X, XII, XI, XVI καὶ XX (I, σελ. 25). Ἡ παρούσα συλλογὴ εἶναι ἡ βάση τῆς τελικῆς μορφῆς τῶν λόγων, τῆς χαρακτηριζομένης ὡς «*Πραγματεία πρὸς Λατίνους*» (πρβλ. I, σελ. 11, ὑποσ. 22), δηλαδή τοῦ *Tractatus B* (I, σελ. 12), στὸ ὅποιο περιλαμβάνονται τὰ κατὰ Fabrigius-Migne κεφάλαια II, III, IV, V, XVII, XVIII καὶ XXI ἀντίστοιχα (I, σελ. 13).

δ) Τὰ «κεφάλαια» IX καὶ VIII (κατὰ τὴν ἀρίθμηση τῶν Fabricius-Migne) συνθέτουν μία ἐνότητα, ἡ ὁποία διακρίνεται κατὰ τὸ περιεχόμενό της ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα «κεφάλαια», καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν εκδότη ὡς *Dialoghi*, περιλαμβάνοντα τὰ δύο ἀνεξάρτητα ἔργα «*Λεγά-*

τος ἢ *Περὶ Πνεύματος*» καὶ «*Ἀνασκευή*» (I, σελ. 13).

ε) Τὸν ἐπίλογο τῆς ἀντιλατινικῆς παραγωγῆς τοῦ Βαρλαάμ ἀποτελεῖ ἡ «*Εὐχή*», κείμενο, τὸ ὁποῖο ἂν καὶ παραδίδεται σὲ δύο μορφές (τὸ κείμενο τοῦ κώδικα Vatic.gr. 1106, θεωρεῖται ὡς τὸ πρωτότυπο), ἐντούτοις θεωρεῖται ὅτι ἐκφράζει τὴν «*ὀρθοδοξία*» τοῦ Βαρλαάμ (G. Schiro⁵, M. Jugie⁶) (I, σελ. 31).

Ὁ παρατιθέμενος πίνακας τῆς σελίδας 26 τοῦ πρώτου τόμου ἀποδίδει ἄριστα τὴν ἐξέλιξη τῶν κειμένων καὶ τὴν χρονολογικὴ κατάταξη τῶν ἔργων, δικαιολογεῖ δὲ καὶ τὴν ἀναθεωρητικὴ προσπάθεια, τῆς μέχρι σήμερα κρατούσας ἄποψης, ἀπὸ τὸν ἐκδότῃ τῶν ἔργων.

Ἄφετηριά γιὰ τὴν συγγραφὴ τῶν ἀντιλατινικῶν συγγραφῶν τοῦ Βαρλαάμ ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν A. Fyrigos, ἡ περίοδος 1334 (Φεβρουάριος) - 1335 (ἄρχές), σύμφωνα μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ (βυζαντινὸ) τρόπο ὑπολογισμοῦ, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ὁποίας πραγματοποιοῦνται οἱ ἐνωτικὲς συζητήσεις στὴν Κωνσταντινούπολη. (I, σελ. 25 211-218): Βάση γιὰ τὴν παρούσα χρονολόγησι εἶναι ὁ θάνατος τοῦ Πάπα Ἰωάννη XXXII - Δεκέμβριος 1334, ἐνῶ διαφορετικὴ χρονολόγησι ἔχουν προτείνει οἱ μελετητὲς J.V. Beyer⁷ καὶ R. Sikewicz⁸. Στις συζητήσεις αὐτὲς ὁ Βαρλαάμ ἔχει οὐσιαστικὸ ρόλο, γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ φαίνεται, ὅτι συνέταξε, λίγο πρὶν τὴν ἔναρξιν τῶν συζητήσεων, μία πρώτη «*πρόχειρη συλλογὴ*» λόγων, μὲ σκοπὸ νὰ δοθοῦν στὰ μέλη τῆς συνόδου καὶ νὰ ἀποδειχθῇ μὲ πατερικὲς μαρτυρίες τὸ παράλογο καὶ μὴ παραδοσιακὸ τῆς λατινικῆς διδασκαλίας γιὰ τὴν ἐκπόρευση τοῦ ἁγίου Πνεύματος «*καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ*», ἡ συλλογὴ αὐτὴ εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν ἔργο στὴν ἔκδοσι ὡς *Syntagma*. Μετὰ τὶς ἐνωτικὲς συνομιλίες ἡ συλλογὴ αὐτὴ ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὸν Βαρλαάμ καὶ ἀπετέλεσε τὰ *Tractatus A I, Tractatus A III* καὶ *Tractatus A IV*, τὰ ὁποῖα στὴ συνέχεια παρουσιάστηκαν στὴ τελικὴ τους μορφή, στὴν δὲ ἔκδοσι φέρονται ὡς *Tractatus B I, II, III Tractatus B IV* καὶ *Tractatus B V* ἀντίστοιχα, ἐνῶ τὸ *Tractatus A V, VI, VII* καὶ *VIII* ὡς *Tractatus B VI* (πρβλ. I, σελ. 26-28), τέλος ὅλων αὐτῶν χρονολογικὰ προηγεῖται ἡ σύνταξι τοῦ *Tractatus A II* (I, σελ. 28). Ἡ ἐξέλιξι αὐτὴ, ἂν καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθῇ χρονολογικὰ (I, σελ. 29) ἐντούτοις ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν χειρόγραφη παράδοσι, εἶναι δὲ μία σειρὰ συνεχῶν, συγκεκριμένων καὶ φιλολογικὰ ἐξελισσόμενων ἔργων μὲ κοινὸ θεολογικὸ περιεχόμενο τὴν «*ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς*» ἐκπόρευσι τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ὄχι ἀπλὰ μία συλλογὴ ἀνεξάρτητων «*ἀντιλατινικῶν κεφαλαίων*» (I, σελ. 25).

Ὁ ἐκδότης σεβόμενος, ὅπως ὁ ἴδιος δηλώνει, τὴν θέληση τοῦ Βαρλαάμ (I, σελ. 31-32), δὲν ἐκδίδει τὰ ἔργα κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ ἀλλὰ κατὰ ἀντίστροφη κίνηση. Ξεκινώντας δηλαδή ἀπὸ τὸ *Tractatus B*, ἀκολουθοῦν οἱ *Dialoghi* («Λεγάτος» καὶ «Ἀνασκευή») καὶ ἔπεται ἡ «*Εὐχή*». Πὰ τὸ μέρος αὐτὸ τῆς ἐκδοσης ὡς κείμενο βάσης χρησιμοποιήθηκε τὸ τοῦ κώδικα Vatican.gr.1110. Πὰ τὴν «*Εὐχή*» ἀντίθετα χρησιμοποιεῖ τὸ κείμενο τοῦ κώδικα Vatican.gr.1106, γιατί θεωρεῖ, ὅτι τὸ ἀντίστοιχο τοῦ κώδικα Vatican. gr.1110 εἶναι ἀναθεωρημένο ἀπὸ κάποιον ἄλλο, ὅχι ὅμως ἀπὸ τὸν Βαρλαάμ (I, σελ. 31 καὶ 37). Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναφέρουμε ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ κώδικες τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης θεωροῦμενοι ὡς «*αὐτόγραφοι*», εἶναι σημαντικοὶ γιατί φέρουν διορθώσεις καὶ παρεμβάσεις τοῦ ἴδιου τοῦ Βαρλαάμ (I, σελ. 56-62. Πὰ τὴ σχέση τῶν δύο κωδίκων βλ. I, σελ. 62-65). Τὰ ὑπόλοιπα ἔργα (*Tractatus A* καὶ *Syntagma*) ἐκδίδονται τελευταῖα, ἂν καὶ χρονολογικὰ προηγῶνται, μὲ βάση τὰ χειρόγραφα ποὺ ὑποδεικνύει γιὰ τὸ κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὸ «*Στέμμα*» τῶν κωδίκων τους (I, σελ. 9-11).

Ἡ ἔρευνα καὶ ἡ προσεκτικὴ μελέτη τῶν χειρογράφων τῶν ἔργων τοῦ Βαρλαάμ ἀπὸ τὸν Α. Fyrigos ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὰ ἐξῆς στοιχεία: α) Προσδιορίστηκε, μὲ τὴν βοήθεια τῆς λάμπας Wood, ἡ ὑπαρξη στὰ φφ 71-76ν τοῦ Vatican.gr.111 (XV αἰ.) τοῦ ἔργου *Syntagma* (I, σελ. 44-45). β) Στὸ περιθώριο τῶν φφ 631ν-638ν τοῦ κώδικα *Ἰβήρων* 388(4508) κατεγράφησαν οἱ λόγοι τοῦ Βαρλαάμ *Ad Synedum* καὶ *De Concordia*, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν καταλογογραφηθεῖ ἀπὸ τὸν Σπ. Λάμπρο⁹, ὡς ἐπίσης ἄγνωστα ἦταν μέχρι σήμερα καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας γιὰ τὸ κείμενο τῶν περιθωρίων (in marg) τοῦ κώδικα Paris.gr.1218 (I, σελ. 49 καὶ 187-189).

Ἡ νέα χρονολόγησι καὶ ἐπανεξέτασι τῆς πρώτης περιόδου τῶν ἡσυχαστικῶν ἐρίδων, τὴν ὁποία προτείνει ὁ ἐκδότης, μὲ βάση τὰ ἐκδεδομένα «ἀντιλατινικά» κεφάλαια καὶ ἀλληλογραφία τοῦ Βαρλαάμ (I, σελ. 228-233) καὶ ἡ ἀποψή του, ὅτι ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς γνώρισε μόνο δύο ἀπὸ τὰ «κεφάλαια» τοῦ Βαρλαάμ, τὸ *Tractatus A IV* καὶ ἓνα ἄλλο, σήμερα, ἄγνωστο, τὸ ὁποῖο κατεστράφη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Βαρλαάμ, ὕστερα ἀπὸ τὴν κριτικὴν ποὺ ἄσκησε ὁ Παλαμᾶς (I, σελ. 223-225), κατὰ τὴν γνώμη μας τίθενται ἄμεσα καὶ βασικὰ ἐρωτήματα: Ποιὰ κείμενα τοῦ Βαρλαάμ «γνώρισε» ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, τὸ «πρόχειρο» ἢ τὸ ἀναθεωρημένο (πρβλ. I, σελ. 228, 230-233) ἢ κάποια ἄλλη «τρίτη» μορφή, σήμερα ἄγνωστη καὶ στὰ ὁποῖα ἀπάντησε; Ποιὸς προσκόμισε στὸν Παλαμᾶ τὰ συγκεκριμένα κείμενα τοῦ Βαρλαάμ; Σὲ

τι ἀποσκοποῦσε μὲ μία τέτοιου εἴδους ἐνέργεια; Ἡ ἔρευνα τῆς χειρόγραφης παράδοσης τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ ἴσως ἡ κριτική ἐπανεκδοσιὰ αὐτῶν, οἱ παραθέσεις ἔργων τοῦ Βαρλαάμ ἀπὸ ἄλλους συγχρόνους τοῦ ἐκκλησιαστικῶς συγγραφεῖς καὶ ἡ κατ' αὐτοῦ ἀντίρρησης, τὰ διασωθέντα ἐκδεδομένα καὶ ἀνέκδοτα ἀποσπάσματα τοῦ «*Κατὰ Μασσαλιανῶν*» ἔργου τοῦ καὶ τέλος ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ρόλου τῶν προσώπων τοῦ κύκλου «*τῶν εὐσεβῶν*» τῆς Θεσσαλονίκης, ἴσως μᾶς ὀδηγήσουν σὲ μία νέα διαφοροτική θεώρηση τῶν μέχρι σήμερα ἐπικρατούντων συμπερασμάτων καὶ τὴν ἐπίλυση ἀρκετῶν σημείων τῆς ἔριδας.

Ἡ ἐργασία πέραν τῶν μικρῶν ἀβλεπτημάτων¹⁰ ἀποτελεῖ μία πραγματικὰ οὐσιαστικὴ συμβολὴ στὴν ἐκδοτικὴ ἐπιστήμη καὶ στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα τῶν προβλημάτων τῆς ἡσυχαστικῆς διαμάχης. Ἡ χρῆσις τῆς πλούσιας βιβλιογραφίας καὶ ἡ λεπτομερέστατη γνώσις τῶν ἀπόψεων τῶν ἄλλων μελετητῶν τοῦ Βαρλαάμ καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ Α. Fyrigos κατάφερε νὰ προσφέρει ὄχι μόνον φιλολογικὰ ἀλλὰ καὶ ἱστορικὰ στὴν ἔρευνα, ἀναμένεται δὲ ἡ συμβολὴ τῶν θεολόγων μελετητῶν γιὰ μία πιὸ οὐσιαστικὴ καὶ λεπτομερῆ θεώρηση ἀλλὰ καὶ ἀξιοποίησις τῆς παρούσας ἐργασίας γιὰ νὰ λυθοῦν πολλὰ σκοτεινὰ σημεῖα τῆς περιόδου αὐτῆς.

Ἄρχμ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΣΑΒΒΑΤΟΣ

Σεβασμιωτάτου κ. Ἀθηναγόρα Χ. Ζακοπούλου, Μητροπολίτου Φωκίδος, *Πλάτων καὶ Παῦλος περὶ τοῦ ἀνθρώπου*, Θεολογική, φιλοσοφικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἔρευνα. Ἀθήνα 2000. Σχῆμα μεγάλο. Σελίδες 312.

Ὁ Σεβασμιώτατος κ. Ἀθηναγόρας Ζακόπουλος, Μητροπολίτης Φωκίδος, μὲ τὴν ἐκδοσιὰ τῆς διδασκαλικῆς του διατριβῆς ὑπὸ τὸν τίτλον «*Πλάτων καὶ Παῦλος περὶ τοῦ ἀνθρώπου*», ποῦ εἶχε ὑποβληθεῖ τὸ 1967 στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Γλασκώβης, κατέστησε προσιτὴ καὶ στὸ Ἑλληνικὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τὴ θεολογικὴ, ψυχολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἔρευνά του. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ στρέφεται περὶ τίς δύο κορυφαῖες προσωπικότητες τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Παῦλον καὶ εἰδικότερα στίς ἀπόψεις ἐκείνων γιὰ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως. Οἱ ἀπόψεις τῶν δύο αὐτῶν με-

γάλων προσωπικοτήτων ἔχουν ἀσκήσει τόσο μεγάλη ἐπιρροή σ' ὅλους ὅσοι ἀσχολήθηκαν μετέπειτα στὰ συγγράμματά τους μὲ τὸ θέμα τοῦ ἀνθρώπου, πού ἂν κάποιος ἤθελε νὰ ἀφαιρέσει τις ἐπιδράσεις αὐτές, θὰ ὁμοίαζε μὲ κάποιον πού θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ ἀφαιρέσει τὰ θεμέλια ἀπὸ τις οἰκοδομές. Μάλιστα ὁ Βρετανὸς μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος Alfred North Whitehead μιλῶντας περὶ τοῦ Πλάτωνος λέγει ὅτι ἡ δυτικὴ φιλοσοφία ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ μιὰ σειρά ὑπομνηματισμῶν στὴν Πλατωνικὴ σκέψη. Τὸ ἴδιο ἀσφαλῶς ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἐπιρροή τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στοὺς Μεγάλους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ στοὺς μετέπειτα θεολόγους.

Ἡ διδακτορικὴ αὐτὴ μελέτη καὶ ἔρευνα τοῦ Σεβασμιωτάτου Φωκίδος, ἀναθεωρημένη καὶ συμπληρωμένη, διαιρεῖται σὲ τέσσερα μέρη. Στὸ πρῶτο γίνεται διαπραγμάτευση τῶν *προπλατωνικῶν ἀπόψεων* (Ὁμήρου καὶ Προσωκρατικῶν) γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν προορισμὸ του. Στὸ δεύτερο μέρος ἐξετάζεται περιεκτικὰ ἡ *ψυχολογικὴ θεωρία τοῦ Πλάτωνος*, ὅπως παρουσιάζεται στοὺς διαλόγους του. Στὸ τρίτο μέρος ἀσχολεῖται ὁ Σεβασμιώτατος μὲ τοὺς Παυλιανούς ψυχολογικοὺς ὄρους, ὅπως ψυχὴ, πνεῦμα, σῶμα. Στὸ τέταρτο, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕξι παραστήματα γίνεται σύγκριση τῶν ἀνωτέρω ἀπόψεων μὲ τις ἀπόψεις τοῦ Φρόϋδ, τῶν *Μπηχεβιοριστῶν*, τῶν *Ἀνθρωπιστῶν*, τοῦ *μονισμοῦ* καὶ *δυϊσμοῦ*. Εἰδικότερα στὸ Ε' παράρτημα ἐκτίθενται οἱ σύγχρονες χριστιανικὲς καὶ φιλοσοφικὲς ἀπόψεις γιὰ τὴ μεταθανάτια ζωὴ καὶ τὴ συνέχιση τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατο. Πιστεύουμε ὅτι ἡ ἔρευνα αὐτὴ τοῦ Σεβασμιωτάτου Φωκίδος κ. Ἀθηναγόρου εἶναι μιὰ ἀξιόλογη συνεισφορά στὴν κλασσικὴ, φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ ἔρευνα καὶ στὴν ἱστορία τῆς ψυχολογίας.

Εὐχὴ μας καὶ προσευχὴ μας εἶναι πάντοτε οἱ Ἐπίσκοποι τῆς Ἐκκλησίας μας νὰ κοσμοῦνται μὲ τάλαντα, ὅπως αὐτὸ τοῦ Σεβασμιωτάτου κ. Ἀθηναγόρου καὶ μὲ ἄλλα ἐπίσης κοινωνικὰ καὶ ἱεραποστολικὰ, ἱκανὰ πρὸς ἀνόρθωση τοῦ χριστιανικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων.

ΔΗΜ. Γ. ΚΟΥΤΡΟΥΜΠΑΣ